

“Arkasından Ağlanması Sebebiyle Ölüye Azap Edilir” Hadisine Sosyo-Kültürel Bağlamda Bir Yaklaşım

Doç. Dr. Emin AŞIKKUTLU*

Özet

Çağdaş İslâm düşüncesinde eleştiri konusu yapılan temel alanlardan biri hadistir. Güvenilirliğinin tespiti, hadise yöneltilen en önemli eleştiriler arasında yer alır. Birçok İslâm araştırmacısı bir hadisin sıhhatinin tesbitinde metin tenkidine gereken önem verilmediği için metni sahih olmayan birtakım rivâyetlerin temel hadis kaynaklarına girdiğini iddia ederek bu iddiayı isbat sadedinde bazı örnekler verir. Bu örneklerden biri, kısaca “ta’zîbü'l-meyyit” hadisi diye bilinen “yakınların ağlaması sebebiyle ölüye azap edilir” rivâyetidir. İşte bu makalede sosyo-kültürel tarihî bağlamda söz konusu hadis tahlil edilerek yukarıdaki iddiayı ispata elverişli bir örnek olup olmadığı ortaya konmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Niyâha, bükâ, ta’vîl, na’y, ta’zîbü'l-meyyit, ağıt yakmak, yas töreni, ölüye ağlamak, ölüye azap etmek.

Abstract

It's known that the hadith (prophetic tradition) is one of the subjects criticized in contemporary Islamic thought. The problem of determination of hadith's authenticity gets an important share in the criticism of text in hadith wasn't interested on enough as well as on isnad and therefore some non-authentic narrations had been place in the most valid sources of hadith. They try to prove this claim by giving some examples of narrations. One of these examples is the hadith: “The dead who was cried on him by his family would be tortured.” So this article approaches the narration above in point of socio-cultural view and aims to expose that if it was an authentic narration or not.

Key Words: Lamentation, load weeping for the dead, wailing, helping on the lamentation, elegy, mourning, tormenting the dead.

Bilindiği gibi hadis, çağdaş İslâm düşüncesinde eleştiri yöneltilen temel konulardan biridir. Bu alandaki eleştirilerin başında, hadislerde metin tenkidine yeteri kadar önem verilmeyip, çoğu kez subjektif verilere dayalı formel isnad tenkidi ile yetinildiği,¹ Ehl-i hadîs-Şâfiî çizgisinde geliştirilen klasik hadis usûlünün de isnad

* M.Ü. İlahiyat Fakültesi Hadis Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

¹ Tarihî süreçte İslâm dünyasında belki ilk defa bu durumdan yakınlıkla hadîşçileri sadece veya büyük ölçüde isnada önem verip sened tenkidiyle yetinmekle itham eden, metin ağırlıklı bir tenkid anlayışını benimseyen Mu'tezile'dir. (Hüseyin Hansu, *Mu'tezile ve Hadis*, Ankara 2004, s. 240-241). Daha sonraki dönemde İbn Haldun'un, ciddî olarak bu durumdan yakındığı görülmektedir. [İbn Haldun, *Mukaddime* (çev. Süleyman Uludağ), İstanbul 2005, II, 809]. Modern

odaklı bir anlayışın ürünü olarak "isnad usûlü" karakteri taşıdığı, hatta "isnad (usûlü) ilmi" diye adlandırıldığı iddiası yer alır.² Genellikle eleştirel veya modern yaklaşım mensubu olarak nitelendirilen çevrelerin ileri sürdüğü bu iddiaya göre, hadis konusunda sahâbe dönemindeki ciddi sorgulama ve eleştiri anlayışı, daha sonraki devirlerde geliştirilip sağlıklı bir tenkid metodolojisine dönüştürülemediği.³ Bunun sonucu olarak isnad yönüyle sağlam gözükse de fakat metin açısından ciddi problemler taşıyan birçok rivâyet, hadis külliyatının en güvenilir kaynaklarına girebilmiştir. Elbette bu makalenin amacı, hadis tarihi, usûlü, kavramları ve literatürü yönünden genişçe ele alınabilecek böyle bir iddianın doğruluğunu veya yanlışlığını tartışmak değildir.⁴ Ne var ki, söz konusu iddiayı temellendirmede kullanılan deliller arasında, kısaca **"ta'zîbü'l-meyyit"**, **"ta'zîb"** veya **"niyâha"** hadisi⁵ diye bilinen, "arkasından ağlanması sebebiyle ölüye azap edilir" hadisine sıkça vurgu yapılmaktadır. Aslında sahâbe döneminden itibaren İslâm

öncesi dönemden itibaren Caetani [*İslâm Tarihi* (çev. Hüseyin Cahit), İstanbul 1924, I, 92-93], Dozy, [*Tarih-i İslâmiyet* (çev. Abdullah Cevdet), Mısır 1909, I, 162-163], Alfred Guillaume, [*Müslümanların Hadis Tenkidi* (çev. Ahmet Yücel), *Oryantalistlerin Gözüyle İslâm*, İstanbul 2003, s. 145, 150], Goldziher (*Muslim Studies*, II, 147-148), Harald Motzki [*Bati'da Hadis Çalışmalarının Tarihi Seyri* (çev. Bülent Uçar), İstanbul 2006, s. 152] gibi müsteşriklerin sıkça dile getirdikleri bu iddia (M. Yaşar Kandemir, "Hadis", *DİA*, XV, 44; Râşit Küçük, "İsnad", *DİA*, XXIII, 156), Hind alt kıtasında Seyyid Ahmed Han [Mazharuddin Sıddîkî, *İslâm Dünyasında Modernist Düşünce* (çev. Murat Fırat-Göksel Korkmaz), İstanbul 1990, s. 88] ve Çerağ Ali, Fazlurrahman [*İslâm* (çev. Mehmet Dağ-Mehmet Aydın), Ankara 1999, s. 118]; Arap dünyasında Reşid Rıza, Muhammed Tefvîk Sıddîkî [Daniel Brown, *İslâm Düşüncesinde Sünneti Yeniden Düşünmek* (çev. Sabri Kızılkaya-Salih Özer), Ankara 2002, s. 139], Taha Hüseyin (Mazharuddin Sıddîkî, *a.g.e.*, s. 87, 88), Mahmûd Ebû Reyze (*Advâ' ale's-Sünneti'l-Muhammedîyye*, Kahire ty., s. 258, 262, 265), Ahmet Emin (*Fecrü'l-İslâm*, Beyrut 1975, s. 217-218; *Duha'l-İslâm*, II, 117), Tahir el-Cezâîrî, *Tevcühü'n-nazar*, s. 257) ve Şuayb Arnaûd [*el-İcâbe'ye takdim yazısı*, (nşr. Bünyamin Erul), s. ()], ülkemizde Zakir Kadîrî Ugan ("Dinî ve Gayr-i Dinî Rivâyetler", *Dârülfünûn İlahiyat Fakültesi Mecmuası*, İstanbul 1926, sy. IV, s. 196 vd), Mehmed S. Hatiboğlu, ["Müslüman Âlimlerin Buhârî ve Müslim'e Yönelik Eleştirileri", *İslâmî Araştırmalar (Hadis-Sünnet Özel Sayısı)*, Ankara 1997, X/1-2-3, s. 2], Salahattin Polat, (*Hadis Araştırmaları*, İstanbul ty., s. 161-162), M. Hayri Kırbaçoğlu, (*İslâm Düşüncesinde Hadis Metodolojisi*, Ankara 1999, s. 35-55, 148, 156, 223, 352, 353; a. mlf., *Alternatif Hadis Metodolojisi*, Ankara 2002, s. 143, 154-155), İsmail Hakkı Ünal, ["Seçmeci ve Eleştirel Yaklaşım ve Hz. Peygamber'i(s.a.v.) Anlamak", *İslâmî Araştırmalar (Hadis-Sünnet Özel Sayısı)*, Ankara 1997, X/1-2-3, s. 53]; Mehmet Görmez, ["Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu", *İslâmî Araştırmalar (Hadis-Sünnet Özel Sayısı)*, Ankara 1997, X/1-2-3, s. 31-32] gibi yerli ve yabancı birçok müslüman ilim adamının da yeri geldikçe vurgu yaptıkları bir konudur.

² Kırbaçoğlu, *a.g.e.*, s. 35, 36, 38, 39, 52, 353.

³ Bu yöndeki değerlendirmeler için bk. Fazlurrahman, *a.g.e.*, s. 112; Mehmed Said Hatiboğlu, *Müslüman Kültürü Üzerine*, Ankara 2004, s. 13; Kırbaçoğlu, *a.g.e.*, s. 55; a. mlf., "İmam Şâfi'nin 'Risâle'sinin Hadis İlmine Etkileri", *İslâmî Araştırmalar (Hadis-Sünnet Özel Sayısı)*, Ankara 1997, X/1-2-3, s. 97.

⁴ Konu hakkında geniş bilgi için bk. Salahattin Polat, *Hadis Araştırmaları*, s. 157-218.

⁵ Ali Kârî, *Mirkâtü'l-mefâtiḥ Şerhu Mişkâtü'l-Mesâbih*, Beyrut ty., II, 393.

bilginlerince tartışılan, son dönemde hadiste metin tenkidi bağlamında müsteşriklerin de ilgi alanına giren⁶ bu hadis, bazılarına göre **sahih** olup lügavî/filolojik (lafzî/literal, nahvî/gramatik ve delâlî/semantik) veya usûlî/metodolojik (takyîd ve tahsîs) birtakım deliller öne sürülerek tevil edilirken, kimilerine göre suç/günah-ceza ilişkisi, suçun/günahın şahsîliği⁷ veya hâkimler hâkimi olan,⁸ kullarına asla zulmetmeyen⁹ Yüce Allah'ın şaşmaz adaleti¹⁰ gibi temel Kur'anî ilkelere aykırı görülüp kısmen veya tamamen reddedilmiştir.

Bu makalede, söz konusu hadisi, içinde vücut bulduğu toplumun kendine özgü zihinsel arkaplanını teşkil eden en önemli anlama unsurlarından biri olan sosyo-kültürel çevre bağlamında¹¹ inceleyip “muhaddislerin metin tenkidini ihmal ettikleri” iddiasını doğrulayan bir örnek olup olmadığı incelenecektir.

Yapılan literatür taramasında sosyo-kültürel yönden bir değerlendirmeye tâbi tutulmadığı anlaşılan bu hadisin temel rivâyet kaynakları çerçevesinde tahriri ve tahlili yapıldıktan sonra, İslâm bilginlerinin konu ile ilgili yaklaşımları özetlenip söylendiği dönem ve öncesinin Arap toplumunda sosyo-kültürel hayatın yaygın geleneği olan ağıt yakma/niyâha olgusuna değinilecek, nihâyet ilgili rivâyetler ışığında ve Kur'an-sünnet bütünlüğü çerçevesinde muhteva değerlendirmesi yapılmaya çalışılacaktır.

A. Tahrîç

“Ta‘zîbü'l-meyyit” merkezli rivâyetleri, aslî ve tâlî rivâyetler olmak üzere iki grupta toplamak mümkündür.

1. Aslî Rivâyetler: Bunlar, Hz. Ömer (ö. 23/644), İbn Ömer (ö. 73/692), Hz. Âişe (ö. 57/677),¹² İbn Abbas (ö. 68/687), Ebû Mûsa el-Eş'arî (ö. 45/665), İmran b. Husayn (ö. 52/672), Muğîre b. Şu'be (ö. 50/670) gibi önde gelen sahâbîlere ait

⁶ I. Goldziher, *Muhammedanische Studien*, Halle 1889-1890, I, 251-263; G. H. A. Juynboll, *Hadis Tarihinin Yeniden İnşası* (çev. Salih Özer), Ankara 2002, s. 167-171.

⁷ el-En'âm 6/164; Fâtur 35/18; ez-Zümer 39/7; en-Necm 53/38.

⁸ et-Tîn 95/8.

⁹ Âl-i İmrân 3/182; en-Nisâ 4/40; el-Enfâl 8/51; Yûnus 10/44, 47; Hûd 11/101; el-Kehf 18/49; el-Hac 22/10; Kâf 50/29.

¹⁰ Mü'min 40/17; Şevkânî, Muhammed b. Ali, *Neylü'l-evtâr Şerhu Münteka'l-ahbar*, Kahire ty., III, 120.

¹¹ Mehmet Emin Özafşar, *Hadisi Yeniden Düşünmek*, Ankara 1998, s. 285, 290, 295-296.

¹² Ta‘zîbü'l-meyyit hadisi ile ilgili olarak Hz. Âişe'den nakledilen rivâyetler de bu hadisin kaynakları arasında sayılabilir. Çünkü o, bu hadise itiraz ederken **ağlama sebebiyle ölüye azap edilmesi** olgusunu mutlak anlamda reddetmemekte; sadece kendi rivâyetine ve “**hiçbir günahkar başkasının günahını yüklenmez**” âyetine dayanarak kapsamına itiraz etmektedir.

rivâyetlerdir. Yakınlarının (veya dirilerin/hayy) kendisine ağlaması sebebiyle ölüye azap edileceğini bildiren bu gruptaki rivâyetlerden Hz. Ömer hadisi, konu üzerindeki tartışmalarda esas alınan, İbn Ömer, İbn Abbas ve Hz. Âişe rivâyetlerini de ihtiva eden kapsamlı ve meşhur bir rivâyet olduğu için araştırmamızda onu esas almayı uygun bulduk.

Buhârî'de Abdân-İbnü'l-Mübârek-İbn Cüreyc-İbn Ebî Müleyke-İbn Ömer tarihiyle nakledilen bu rivâyete göre, ravî İbn Ebî Müleyke (ö. 117/735) şöyle bir olay anlatır: "Hz. Osman (r.a)'ın (ö. 53/655) vefat eden kızının (Ümmü Ebân) cenazesine katılmak üzere Mekke'ye geldik. İbn Ömer ve İbn Abbas (r.a) da oradaydılar; aralarına oturdum (veya birinin yanına oturdum, diğeri de gelip benim yanıma oturdu). Abdullah b. Ömer, Hz. Osman'ın oğlu Amr'a:

-(Şu ağlayanların) ağlamalarına engel olmayacak mısın? Resûlullah (s.a.s), 'Şüphesiz, ailesinin kendisine ağlaması sebebiyle ölüye azap edilir' buyurmuştur' dedi.

Bunun üzerine İbn Abbas (r.a):

-Hz. Ömer (r.a), "bir (tür) ağlayışı (sebebiyle azap olunur) derdi" deyip şu kısası anlattı: Bir gün Hz. Ömer ile Mekke'den yola çıktık. Beydâ denilen yere gelince 'semüre' denilen bir ağacın gölgesinde konaklamış bir kafile gördük. Hz. Ömer, gidip o kafilenin kime ait olduğunu öğrenmemi istedi. Gittim baktım ki, Suheyb'in (ö. 38/659) kâfilesi. Hz. Ömer'e durumu haber verince, "Onu bana çağır" dedi. Dönüp Suheyb'e gittim ve "Yola çık; Emîru'l-müminîn'e katıl" dedim. Daha sonra Hz. Ömer suikast sonucu yaralandığında Suheyb: "Ah kardeşim, vah arkadaşım!" diye ağlayarak ziyaretine geldi. Bunun üzerine Hz. Ömer, Ya Suheyb! Resûlullah (s.a.s) "Şüphesiz ki, ailesinin bazı ağlayışları sebebiyle ölüye azap edilir."¹³ buyurduğu halde bana ağlıyor musun? dedi.

İbn Abbas, Hz. Ömer vefat edince bu hadisi Hz. Âişe'ye (r.a) sorduğunda,

-Allah Ömer'e rahmet eylesin; Resûlullah (s.a.) "Şüphesiz ki Allah, ailesinin bazı ağlayışları sebebiyle ölüye azap eder" değil, "Şüphesiz ki Allah, ailesinin ağlaması sebebiyle kâfirin azabını artırır." buyurdu dedi ve ekledi: Kur'an size yeter! Bunun üzerine İbn Abbas, "Gerçekte O'dur güldüren ve ağlatan" dedi.¹⁴

¹³ Merhum Ahmed Naîm, İbn Abbas'ın bu sözünü: "Ömer (r.a) meyyit, kendisine ailesinin her ağlaması yüzünden değil, bazı günâ (tür) ağlaması sebebiyle azap olunur, derdi"; Hz. Ömer'in naklettiği hadisi de: "Meyyit, ailesinin bazı günâ (tür) ağlamalarından dolayı azap olunur." diye tercüme etmiştir (bk. *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, Ankara 1985, IV, 387, 388).

¹⁴ Aslında bu söz, "Gerçekte O'dur, güldüren ve ağlatan" [en-Necm 53/43] âyetinden iktibastır.

Nihayet İbn Ebî Müleyke, “Vallahi İbn Ömer, (bu sözlere karşılık) hiçbir şey söylemedi.” diyerek sözünü tamamladı.¹⁵

Bu rivâyete göre Hz. Peygamber: "Ailesinin (veya dirilerin) ağlaması/ağıt yakması sebebiyle ölüye azap edilir." buyurmuş, Hz. Ömer'in vefatından sonra İbn Abbas tarafından bu hadis Hz. Âişe'ye sorulunca "Allah, Ömer'e rahmet eylesin; vallahi Resûlullah (s.a.s) 'Allah, ailesinin kendisine ağlaması sebebiyle mümine azap eder demedi. 'Allah, ailesinin kendisine ağlaması sebebiyle kâfirin azabını artırır buyurdu. (Bu konuda) size Kur'an yeter diyerek 'Hiçbir günahkar, başkasının günahını çekmez'¹⁶ âyetini okumuştur.

Başta kütüb-i tis'a olmak üzere irili-ufaklı 371 rivâyet kaynağı çerçevesinde yapılan basit bir taramayla, elde mevcut ilk hadis musannefatı örneklerinden Rabî b. Habîb'in (ö. 170/786) *Câmi'*nden itibaren, İmam Mâlik'in (ö. 179/795) *Muvatta'* ve Şâfiî (ö. 204/819) ve Tayâlisî'nin 203/818) *Müsned*'leri, Abdürrezzâk (211/826) ve İbn Ebî Şeybe'nin (ö. 238/849) *Musannefleri*¹⁷ gibi hadis musannefatının erken dönem örneklerinden birçok kaynakta, onlarca belki yüzlerce farklı tarikten tahrîç edilmiş olması, bu hadisin yaygınlığını, dolayısıyla şöhretini göstermesi açısından önemlidir. Sadece *Kütüb-i tis'a* kapsamında yapılan taramada ise, Buhârî (ö. 256/870), (“Cenâiz”, 33, 34, 45; “Meğâzî”, 8); Müslim (ö. 261/875), (“Cenâiz”, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28); Ebû Dâvûd (ö. 275/888), (“Cenâiz”, 27, 28); Tirmizî (ö. 279/892), (“Cenâiz”, 22, 23, 24); Nesâî (ö. 303/915), (“Cenâiz”, 14, 15, 16); İbn Mâce (ö. 273/885), (“Cenâiz”, 54), Mâlik (ö. 179/795), (“Cenâiz”, 37), Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), (I, 36, 38, 41, 42, 45, 47, 50, 51, 54; II, 31, 38, 61, 134, 273, 333; IV, 245, 252, 437; V, 10; VI, 39, 57, 79, 95, 107, 138, 209, 255, 281) tarafından, Hz. Ömer, oğlu Abdullah ve Hz. Âişe'den naklen, 4'ü mükerrer olmak üzere, bazı metin farklılıklarıyla birlikte 50'den fazla değişik tarikten rivâyet edildiği görülmektedir.¹⁸ Bunların 23'ü **merfû' muttasıl**, 1'i **mevkûf muttasıl**; 20'si **mütâbî'** ve 8'i **şâhid** rivâyet özelliği taşımaktadır.

¹⁵ Buhârî, “Cenâiz”, 33, Müslim, “Cenâiz”, 22.

¹⁶ el-En'am 6/164; el-İsrâ 17/15; Fâtır 35/18; ez-Zümer 39/7; en-Necm 53/38.

¹⁷ Rabî b. Habîb, *el-Câmi'* (nşr. Muhammed İdrîs-Âşûr b. Yûsuf), Dimaşk 1415/1995, s. 195; Tayâlisî, Ebû Dâvûd, *Müsnedü't-Tayâlisî*, IV, 397; Şâfiî, Muhammed b. İdrîs, *Müsnedü's-Şâfiî* (thk. Mahir Yasin Fahl), Kuveyt 1425/2004, II, 76-77; Abdürrezzak, *el-Musannef* (nşr. Habîburrahman el-A'zamî), Beyrut 1390/1971, III, 555, 556; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef* (nşr. Saîd Muhammed Lehhâm), III, 265; İshak b. Râhûye, *Müsnedü İshak b. Râhûye* [(nşr. Abdülğafûr b. Abdülhakk), Medîne 1412/1991, III, 662-663, 972; IV, 70] gibi erken döneme ait birçok rivâyet kaynağında geçmektedir.

¹⁸ Bu tarama, "*el-Mevsûatü'l-hadîsi's-şerîf*" program CD'si kapsamında hadisin "إن الميت يعذب ببكاء أهله عليه" (Buhârî, “Cenâiz”, 32) metni üzerinden yapılmıştır.

2. Tâlî Rivâyetler: Bu gruptaki rivâyetler, genellikle ölüye ağlamak, mersiye söylemek, niyâha yapmak, kısaca ölü ardından ağlama ve ağıt yakma gibi faaliyetlerin kötülüğü, Câhiliyye âdetlerinden olduğu ve nehyedildiğine dairdir.¹⁹ Bunlar da Hz. Ebû Bekr (ö. 13/634) (Ebû Ya'lâ, *Müsned*, I, 47), Hz. Ali (ö. 40/660) (İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, III, 264), Hz. Âişe (ö. 57/677) (Buhârî, "Cenâiz", 40, 44; Nesâî, "Cenâiz", 15; İbn Mâce, "Cenâiz", 50); Ümmü Seleme (ö. 63/682) (Müslim, "Cenâiz", 10); İbn Mâce, "Cenâiz", 51; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, III, 265); Ebû Saîd el-Hudrî (ö. 74/693) (Ebû Dâvûd, "Cenâiz", 28); Kays b. Âsım (Nesâî, "Cenâiz", 15; Taberânî, *Evsat*, VI, 181; Hâkim, *Müsterdek*, I, 381-383), Ebû Hureyre (ö. 58/678) (Tirmizî, "Cenâiz", 23), Cünâde b. Mâlik (Taberânî, II, 282), Enes b. Mâlik (ö. 93/712) (Müslim, "Cenâiz", 21); Nesâî, "Cenâiz", 15), Ümmü Atiyye (Buhârî, "Cenâiz", 45; Müslim, "Cenâiz", 31; Ebû Dâvûd, "Cenâiz", 28), Semüre b. Cündeb (ö. 60/680) (Ahmed b. Hanbel, V, 10), Ebû Mûsa el-Eş'ârî (ö. 45/665) (Ebû Davûd, "Cenâiz", 28; Tirmizî, "Cenâiz", 24; Nesâî, 18, 20, 21; İbn Mâce, "Cenâiz", 52), İbn Mes'ûd (ö. 32/652) ve Ebû Ümâme (ö. 81/700) (İbn Mâce, "Cenâiz", 52); İbn Ömer (ö. 73/692), İbn Abbas (ö. 68/687) ve Muâviye (ö. 60/680) (İbn Mâce, "Cenâiz", 51); İbn Ebî Evfâ (ö. 86/705) (İbn Mâce, "Cenâiz", 53), Ebû Mâlik el-Eş'ârî (Müslim, "Cenâiz", 29; İbn Mâce, "Cenâiz", 51; Ahmed b. Hanbel, V, 344) ve Câbir b. Abdullah (ö. 74/693) (Tirmizî, "Cenâiz", 25) gibi sahâbîlerden nakledilen, genellikle **ta'zîbü'l-meyyit** hadisinin şâhidi durumundaki rivâyetlerdir. Farklı sıhhat derecelerindeki bu rivâyetler, konu hadisinin daha iyi anlaşılması için çok önemli bilgiler ihtiva etmektedir.

B. Tahlil

1. Sened

Bir kısmı mükerrer 70'e yakın tarikten rivâyet edilen **ta'zîbü'l-meyyit** hadisi, 1'i dışında bütün tariklerden **merfudur**. Müslim'in, Abdurrahman b. Bişr b. el-Hakem tarikiyle Hz. Ömer'den naklettiği rivâyet ise **mevkûf** gözükmektedir.²⁰ Ayrıca Ahmed b. Hanbel'in Abdürrezzâk ve Osman b. Ömer b. Fâris (ö. 259/873) tarikiyle Hz. Ömer'den naklettiği iki rivâyet, Saîd b. el-Müseyyeb (ö.

¹⁹ Tirmizî, "Cenâiz", 23.

²⁰ Müslim, "Cenâiz", 22. Ayrıca bu rivâyet, İsmail b. Ca'fer'e (ö. 180 h.) ait Hadis cüzü'nde "Ölülerinize ağlamayın; çünkü ölüye, ailesinin ağlaması sebebiyle azap edilir." cümlesiyle, Hz. Ömer'e ait şeklen mevkûf bir hadis olarak yer almakla birlikte (bk. *Cüz'ü İsmâil b. Ca'fer*, s. 39), "ölünün azap görmesi", rey ve icthad konusu dışında kaldığı dikkate alındığında, bu rivâyetin de "**hükmen merfû**" olduğuna hükmetmek gerekir.

93/712) ile Hz. Ömer arasındaki râvî düştüğü için **munkatıdır**.²¹ Genellikle ilk üç ta'dil mertebesindeki **sika** ravilerin yer aldığı bu tariklerin bazılarında, Meymûn b. Ebî Şebîb (ö. 183/799), Muhammed b. Yahya b. Ebî Ömer (ö. 243/857), Süleyman b. Mansûr, Harmele b. Yahya (ö. 243/857), Abdüssamed b. Abdülvâris (ö. 207/822), Abdüla'lâ b. Hammâd (ö. 236/850), Abdülcebbâr b. el-Verd, Kurrân b. Temâm (ö. 181/797), Rabâh b. Ebî Ma'rûf, Muhammed b. Amr b. Alkame (ö. 145/762) ve Şuayb b. Safvan b. er-Rabî' gibi, dördüncü, beşinci veya altıncı mertebeye lafızlarıyla ta'dil edilmiş raviler de bulunmaktadır.

İsnadla ilgili bu verilere göre sübutunda herhangi bir problem gözükmeyen hadis, **mütâbi** ve **şâhid** türü destekleyici (**âdid**) rivâyetlerle birlikte, azımsanmayacak sayıda bir sahâbî topluluğunun Hz. Peygamber'den rivâyet ettiği²² **sahîh** bir hadis olarak kabul görmüştür. Hz. Ömer, İbn Ömer, Muğîre b. Şu'be, Suheyb, Hafsa, Enes, İmran b. Husayn, Ebû Mûsa el-Eş'arî, Ebû Bekr, Ebû Hureyre, Semüre b. Cündeb gibi önde gelen meşhur sahâbîlerin naklettiği hadis,²³ Suyûtî (ö. 911/1505) ve Kettânî (ö. 1340/1921) gibi mütevatir hadisleri derlemek amacıyla eser yazanlara göre **mütevâtir** hükmündedir.²⁴

Bununla birlikte, hadisi nakleden ortak râvîlerin başında, Hz. Ömer ve oğlu Abdullah gelmektedir. Hz. Ömer, gerek kendi hastalığında ve gerekse Hz. Ebû Bekr'in vefatı esnasında ağlayanları ikaz etmek için bu hadisi naklettiğinde orada bulunan diğer sahâbîlerin, “hayır, böyle bir şey yok; bunu nereden çıkardın” tarzında bir reddiyle karşılaşmamıştır. Oğlu Abdullah da gereken yerlerde bu hadisi defalarca rivâyet ettiği halde²⁵ orada bulunan sahâbî veya diğer kimselerin itirazına maruz kalmamıştır.²⁶ Bu durum, mezkûr hadisin, sahâbe arasında yaygın olarak bilinen “**meşhur**” bir rivâyet olduğunu gösterir.

2. Metin

Ta'zîbü'l-meyyit hadisinin metnini, konunun odak noktasındaki şu üç temel kavram ekseninde tahlil etmek mümkündür: “**Bükâ**”, “**niyâha**” ve “**ta'vîl**.”

a. **Bükâ'**/ağlama eksenli rivâyetler. Bunlardan, Hz. Ömer ve oğlu İbn

²¹ Ahmed b. Hanbel, I, 42, 45, 48.

²² Zerkeşi, *el-İcâbe li irâdi mâ istedreketihü Âişe ale's-Sahâbe* (nşr. Bünyamin Erul), Beyrut 1425/2004, s. 186.

²³ Aynî, *Umdetü'l-kârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, Kahire 1392/1972, VI, 453.

²⁴ Suyûtî, *Katfu'l-Ezhârî'l-mütenâsire fi'l-ahbârî'l-mütevâtire*, Beyrut 1405/1985, s. 123-124; Kettânî, *Naẓmu'l-mütenâsir fi'l-hadîsi'l-mütevâtir*, Halep t.y., s. 79.

²⁵ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, Beyrut 1402/1982, III, 124.

²⁶ Abdürrezzak, *a.g.e.*, III, 556.

Ömer'den nakledilen, “إن الميت يعذب ببكاء أهله عليه” / Şüphesiz, ailesinin kendisine ağlaması sebebiyle ölüye azap edilir” rivâyeti, “**müttefekun aleyh**”tir (Buhârî, “Cenâiz”, 33; Müslim, “Cenâiz”, 16, 22). Ancak bu rivâyetlerde bazı önemli metin farklılıkları dikkat çekmektedir. Meselâ Hz. Ömer ve İbn Ömer rivâyetlerinin bazılarında “بكاء أهله” /ailesinin ağlaması sebebiyle...” lafzıyla mutlak anlamda geçen “**ağlama**” kelimesi (Müslim, “Cenâiz”, 16; Tirmizî, “Cenâiz”, 24; Nesâî, “Cenâiz”, 15), Hz. Ömer'den gelen bazı rivâyetlerde “بعض بكاء أهله” /ailesinin bazı (tür) ağlayışları sebebiyle...” (Buhârî. a. y.; Müslim, “Cenâiz”, 22) ifadesiyle “mukayyed”dir.²⁷ Böyle bir kayıt, Humeydî'nin İbn Ebî Müleyke rivâyetine göre Hz. Âişe'nin “Şüphesiz Allah, ailesinin bazı (tür) ağlayışları sebebiyle kâfirin azabını artırır” ifadesiyle naklettiği istidrakte de mevcuttur.²⁸ Rivâyetler arasında ayrıntı gibi gözükken bu farklılık, hadisin değerlendirilmesinde mutlakın takyidi ve âmın tahsisi açısından önemlidir.

Hz. Ömer, İbn Ömer, Ebû Mûsa el-Eş'arî ve İmran b. Husayn'dan gelen bazı rivâyetlerde, “بكاء أهله” /ailesinin ağlaması sebebiyle” ifadesi yerine “بكاء الحي” /dirilerin ağlaması sebebiyle” sözü kullanılmakta (Buhârî, “Cenâiz”, 32, 34; Müslim, “Cenâiz”, 19, 24; Nesâî, “Cenâiz”, 15; İbn Mâce, “Cenâiz”, 54); İbn Ömer'e ait başka bir rivâyette “في قبره” /kabrinde (azap görür)” (Müslim, “Cenâiz”, 26) ilâvesi yer almaktadır.

Diğer taraftan Ebû Mûsa el-Eş'arî'nin Hz. Ömer'den naklettiği bazı rivâyetlerde ise hadis “من يبك عليه يعذب” /kendisine ağlanan kimseye azap edilir” lafzıyla, oldukça kısa ve mutlak halde nakledilmektedir (Müslim, “Cenâiz”, 20).

Ayrıca, bu makalede esas alınan **ta'zîbü'l-meyyit** hadisinin tahsîs veya takyîd içerikli başka rivâyetleri de vardır. Meselâ Tirmizî'deki (“Cenâiz”, 24) Ebû Mûsa el-Eş'arî rivâyetinde, “Ölen herhangi birinin ağlayıcıları kalkar da: 'ah dağım, vah efendim!' gibi sözlerle ağıt yakarlarsa, (Allah) o ölüye, 'sen böyle miydin' diyerek onu yumruklayan iki melek gönderir.” cümlesi yer alırken, aynı rivâyet İbn Mâce'de (“Cenâiz”, 54), “dirilerin, 'ah yığıdım, vah giydirenim, ah yardımcım, vah dağım!' diye ağıt yakması sebebiyle, itile-kakıla ölüye azap edilir” ifadesiyle geçmektedir.

b. “**Niyâha**” eksenli rivâyetler. Yine **müttefekun aleyh** olarak Muğire b.

²⁷ İshâk b. Râhûye'nin Ebu'l-Velîd Hişam b. Abdülmelik-Nâfi' b. Ömer el-Cüme'hî-İbn Ebî Müleyke- İbn Ömer ve İbn Abbas tarihiyle naklettiği rivâyette, “بعض بكاء أهله” kaydı, râvi Nâfi b. Ömer'in “iki sözünden biri” diye tanımlanmaktadır (bk. İshak b. Râhûye, *a.g.e.*, III, 972, IV, 70).

²⁸ Humeydî, *Müsnedü'l-Humeydî*, Beyrut 1409/1988, I, 107.

Şu'be'den gelen bir rivâyet şöyledir: “من نبح عليه (فإنه) يعذب بما نبح عليه /kime niyâha yapılırsa, niyâha yapılması sebebiyle/niyaha yapıldığı sürece (بكاء) ona azap edilir” (Buhârî, “Cenâiz”, 34; Müslim, “Cenâiz”, 28; Tirmizî, “Cenâiz”, 23). Aynı hadis, “يوم القيامة /kiyamet günü” ilâvesiyle yine Muğîre'den (Müslim, “Cenâiz”, 28); “في قبره /kabrinde” ilâvesiyle de Hz. Ömer'den nakledilir (Buhârî, “Cenâiz”, 33; Müslim, “Cenâiz”, 18). Ayrıca bu grupta, “بنيحة أهله عليه /في قبره” (kabrinde, kendisine (ailesinin) niyâha yap(ıl)ması sebebiyle (Nesâî, “Cenâiz”, 15) ve “بما نبح عليه /niyâha yapılması sebebiyle/niyaha yapıldığı sürece” (İbn Mâce, “Cenâiz”, 54) lafızlarıyla Hz. Ömer veya İmran b. Husayn'dan gelen hadisler de vardır.

c. “Ta'vîl” veya “i'vâl” eksenli rivâyetler. Hz. Ömer'den nakledilen bu rivâyetler, “المعول عليه يعذب /Bağıra-çağıra kendisine ağlanan kimseye azap edilir” lafzıyla gelmektedir. (Müslim, “Cenâiz”, 21)

Öte yandan Hz. Âişe rivâyetleri arasında önemli lafız ve anlam farklılıkları vardır. Meselâ bu rivâyetlerin bir kısmında “şüphesiz Allah, ailesinin kendisine (bir tür) ağlaması sebebiyle kâfirin (kabr) azabını artırır” (Buhârî, “Cenâiz”, 32; Müslim, “Cenâiz”, 22; Nesâî, 15; Humeydî, *Müsned*, I, 107) ifadesi yer alırken, bir kısmında Hz. Peygamber'in, bu hadisi ailesinin kendisine ağlamakta olduğu bir ölünün kabri (Nesâî, “Cenâiz”, 15) veya ölen bir yahudinin evinin yanından geçerken söylediği, İbn Ömer'in rivâyetine itiraz ederken de Hz. Âişe'nin “Allah, hiçbir kimseyi gücünü aşan bir şeyle mükellef tutmaz” [el-Bakara 2/286] âyetiyle istidlâlde bulunduğu belirtilmektedir.²⁹ Aynı şekilde bazı rivâyetlerde söz konusu ölünün, dinî kimliğinden hiç bahsedilmeksizin sadece **erkek veya kadın**, bazılarında “yahudi bir erkek veya kadın”, bazılarında “kâfir”, (Buhârî, “Cenâiz”, 32, Müslim, “Cenâiz”, 22, 23; Tirmizî, “Cenâiz”, 25; Nesâî, 15; İbn Mâce, “Cenâiz”, 54), bazılarında da “yahudi bir kadın” (Rabî' b. Habîb, *el-Câmi*, I, 195); İmam Mâlik, “Cenâiz”, 12; Şâfiî, *Müsned*, II, 76-77; Humeydî, *Müsned*, I, 108; İshak b. Râhûye, *Müsned*, III, 662; Müslim, “Cenâiz”, 27) olduğu belirtilmektedir. Bazı rivâyetlerde ise o anda ailesinin kendisine ağlamakta olduğu ölünün, aslında bu ağlama sebebiyle değil, dünyada işlediği günahlar sebebiyle azap çekmekte olduğu ifade edilmektedir (Buhârî, “Meğâzî”, 8; Müslim, “Cenâiz”, 26).

Öte yandan, Hz. Âişe'nin, Hz. Ömer ve İbn Ömer'i hata, yanlış, unutmama, yanlış veya eksik anlama gibi **zabt** kusurlarıyla itham edip hadisin Kur'an'ın zâhiri ile çeliştiği iddiası tartışmalıdır.³⁰ Çünkü her şeyden önce, uzlaştırma imkanı

²⁹ Zerkeşî, *el-İcâbe*, s. 215.

³⁰ Kurtubî, *el-Müfihim şerhu Sahîhi Müslim* (nşr. Hey'et), Beyrut 1425/1995, III, 1556; Mustafa Ertürk, *Metin Tenkidi (Gayb ve Fiten Hadisleri Örneği)*, Ankara 2005, s. 66.

olduğu halde Kur'an'ın zâhirî mânâsını esas alarak onun açıklayıcısı konumundaki sünneti³¹ reddetmek doğru değildir.³² Bundan dolayı, bazı hadis bilginlerince tevâtür derecesinde sahîh görülen ve Hz. Ömer, oğlu Abdullah, kızı Hafsa, Suheyb ve Muğîre b. Şu'be olmak üzere birçok ünlü sahâbînin görüp duyduğu ve kesin ifadelerle naklettiği **tazîbü'l-meyyit** hadisini³³ doğru bir şekilde yorumlama imkanı varken reddetmek anlamsızdır.³⁴ Zira eğer reddedilecekse, öncelikle tek kişinin rivâyetini reddetmek gerekir ki, o da Hz. Âişe'nin rivâyetidir.³⁵ Ayrıca, İbn Kuteybe (ö. 276/889) ve Hattabî'nin (ö. 388/998) dediği gibi, Hz. Âişe'nin rivâyetinde diğer rivâyetlerin reddini gerektiren bir üstünlük bulunmadığı gibi, bir grup meşhur sahâbînin rivâyetiyle sübut olmuş bir hadisi zanna dayanarak reddetmek doğru değildir. Aslında buna gerek de yoktur; zira her iki rivâyetin sahîh kabul edilerek birlikte değerlendirilmesi mümkündür.³⁶ Ayrıca Dâvûd ez-Zâhirî (ö. 270/884) gibi bazı âlimler, adı geçen sahâbîlerin konu ile ilgili rivâyetlerini Hz. Âişe'nin sözü ve rivâyetinden üstün tutarak, "Bu tür itirazlardan dolayı âdil râvinin rivâyetini reddetmek câiz değildir. Çünkü hadisi bizzat işiterek nakledenin rivâyeti, böyle olmayıp da reddedeninkinden daha sağlam bir delildir." demişlerdir.³⁷ İbnü'l-Kayyim el-Cevziyye de (ö. 751/1350) yukarıda zikredilen meşhur sahâbîlerin hepsinin bu hadiste yanılmasını "muhâl" görür ve bu konuda İbn Ömer'in haklı olduğunu belirtir.³⁸ İbn Teymiyye (ö. 728/1328) ise, bunca sahâbîden gelen **ta'zîbü'l-meyyit** hadisinin Hz. Âişe tarafından öne sürülen gerekçelerle reddedilemeyeceğini söyler ve onu bu tür rivâyetler karşısında genelde benzer bir yaklaşım sergilemekle itham eder. Neticede Hz. Âişe'nin, "Kur'an'a aykırılık" gerekçesiyle tevil ve ictihad yoluyla reddettiği rivâyetlerden birinin de bu hadis olduğunu belirterek, "Halbuki durum böyle değildir. Bu konu üzerinde düşünen kimse, güvenilir râvinin rivâyet ettiği bu hadisin sahîh ve sarîh

³¹ Dârimî, *es-Sünen*, Beyrut ty., I, 145.

³² İbn Abdilber, *a.g.e.*, IV, 330.

³³ Ayrıca Hz. Ömer'in, Suheyb ve kızı Hafsa gibi, feryad ederek kendisine ağlayanlara "Duymadınız mı (bilmiyor musunuz) Resûlullah(s.a.s) ... buyurdu" diye hitap etmesi, hadisin bunlardan başka diğer sahâbîler arasında da yaygın olarak bilindiğini gösterir (bk. el-Medhalî, Rabî b. Hâdî, *Keşfu Mevkafu'l-Gazzâlî*, s. 93-97).

³⁴ Kurtubî, *a.g.e.*, III, 1555-1557; İbn Hacer, *a.g.e.*, III, 118.

³⁵ Kurtubî, *a.g.e.*, III, 1557; Hattabî, Ebû Süleyman, *İlâmü'l-hadis fi şerhi Sahîhi'l-Buhârî* (nşr. Muhammed b. Sa'd b. Abdurrahman Âl-i Suûd), Mekke 1409/1988, I, 684.

³⁶ İbn Kuteybe, *a.g.e.*, s. 16; Hattabî, *a.g.e.*, I, 681.

³⁷ İbn Abdilber, *a.g.e.*, IV, 334. Nevevî, Hz. Ömer ve İbn Ömer'in aksine, Hz. Âişe'nin, rivâyet ettiği hadisi bizzat Resûlullah (s.a.s)'dan duymuş olma ihtimalini zayıf görür ve: "Eğer duymuş olsaydı 'Ömrünün sonlarında O'ndan işittim' deyip bunu delil olarak kullanırdı. Halbuki böyle yapıyıp âyeti delil getirdi" der. (bk. Nevevî, *a.g.e.*, VI, 488-489).

³⁸ İbnü'l-Kayyim el-Cevziyye, *Şerhu Süneni Ebî Dâvûd (Avnü'l-ma'bûd ile birlikte)*, VIII, 400-401.

olduğunu anlar. Dolayısıyla böyle gerekçelerle onu kim reddederse hata etmiş olur." der.³⁹

Ayrıca, **ta'zibü'l-meyyit** hadisinin başlıca sahâbî râvileri olan Hz. Ömer ile İbn Ömer'in hadis rivâyeti ile sünnete uyma konusundaki titizlik ve gayretlerinin⁴⁰ Hz. Âişe'den geri olduğu söylenemez. Üstelik ağıt yakma işi genellikle kadınların icra ettiği bir cenaze etkinliği olmakla birlikte, İslâm geleneğinde cenaze teşyî ve defin işi daha ziyade erkeklerin hazır buldukları bir faaliyet olduğu düşünüldüğünde, Hz. Ömer rivâyetinin Hz. Âişe rivâyetine göre tercihe şayan kabul edilmesi, usûle de uygundur.⁴¹ Herhalde bu nedenle İbn Abdilber, Hz. Âişe'nin hadise itiraz gerekçelerini önemsememiş, bu itiraza rağmen İbn Ömer'in rivâyetinden dönmemesini veya benzer itirazlar karşısında "Resûlullah böyle buyurdu" diyerek direnmesini, rivâyeti iyi ve sağlam ezberleyip unutmadığının bir kanıtı olarak görmüş ve "hadisi ezberleyen, ezberlemeyene göre huccettir." demiştir.⁴²

Tamamına yakını sahih onlarca farklı tarikten rivâyet edilerek en muteber hadis kaynaklarında yer alan **ta'zibü'l-meyyit** hadisi üzerindeki bu tahlillerden sonra, Kur'an-sünnet bütünlüğü ve sosyo-kültürel arka plan çerçevesinde metin değerlendirmesine geçebiliriz.⁴³

C. Değerlendirme

Konuya, ağıt/niyaha geleneğinin temel kavramları, tarihî seyri ve genel olarak hadislerin anlaşılmasında önem arz eden bazı anlama faktörlerine kısaca değinerek başlamakta fayda görüyoruz.

Ta'zibü'l-meyyit hadisi merkezli rivâyetlere bakıldığında "bükâ", "nevâh, nevha veya niyâha" ve "i'vâl veya ta'vîl" diye üç temel kavram göze çarpmaktadır:

Bükâ kelimesi, b-k-v maddesinden bekâ-yebkî fiilinin masdarıdır. Sözlükte, hüzünlenmek, ağlayıp gözyaşı dökmek anlamına gelir. Kavram olarak, yüksek sesle ağlayarak mersiye söylemek demektir. Ferra (ö. 144/761), Halil b. Ahmed (ö. 175/791), Müberred (ö. 286/899), Râğib el-İsfahânî (ö. 502/1108) ve İbnü'l-Kattâ' (ö. 515/1121) gibi ünlü dil bilginleri, sonu elif-i maksûra (بک /bükâ)

³⁹ İbn Teymiyye, *a.g.e.*, XXIV, 370-371.

⁴⁰ İbn Ömer'in bu tavrına ilişkin çeşitli örnekler için bk. Bünyamin Erul, *Sahâbenin Sünnet Anlayışı*, Ankara 1999, s. 153 vd.

⁴¹ İsmail Lütfî Çakan, *Hadislerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları*, İstanbul 2000, s. 204.

⁴² İbn Abdilber, *a.g.e.*, IV, 329-330.

⁴³ Metin tahlilinde göz önünde tutulması gereken hususlar için bk. Özafşar, *a.g.e.*, s. 282 vd.

olması halinde bu kelimenin mutlak anlamda hüzünlenmek, ağlamak ve gözyaşı dökmek; elif-i memdûde (ءلء/bükâ) olması halinde, sesli ve nağmeli ağlamak, mersiye söylemek anlamına geldiğini söylerler.⁴⁴

Nevh kelimesi, n-v-h maddesinden nâha-yenûhu fiilinin masdarıdır. Sözlükte, iki kişinin veya iki şeyin karşılıklı olarak bir araya gelmesi, güvercin sesi, yas tutmak, yüksek sesle ağlayıp hüzün izhar etmek demektir. Ölünün ardından yüksek sesle ağlamak, aniden feryad etmek, çılgılık koparmak anlamında bir kavram olarak kullanılır.⁴⁵

Avl kelimesi ise, a-v-l maddesinden âle-yeûlü fiilinin masdarı olup sözlükte hamle yapmak, aile geçindirmek, yardım istemek, güvenmek, haktan ayrılmak, zulme sapmak, noksan olmak, bağıra-çağıra ağlamak gibi anlamlara gelir. İf'al veya tef'il kalıbındaki (i'vâl veya ta'vîl) masdarı, ölünün ardından vâveylâ ile bağıra-çağıra ağlamak, ağıt yakmak anlamında bir kavramdır.⁴⁶

Ayrıca, Arapça'da nedb, nüdbe, resa, mersiye, me'tem (matem), is'âd, na'y, ranne,⁴⁷ vâiye;⁴⁸ Türkçe'de ise ağıt, yas (matem) töreni, ölüye ağlamak, ağıt yakmak kelimeleri aynı veya yakın anlamda kullanılmaktadır.

Maddeleri ve sözlük anlamları farklı olmakla birlikte bütün bu kelimeler, ölünün ardından mersiyeler eşliğinde feryad ü figan etmek, çılgılık atmak, âh u vâh ile yana-yakıla ağlamak, ağıt yakmak ve dövünmek anlamında ortak bir kavramsal çerçeveye sahiptir. Bununla birlikte, kapsam ve yaygınlığı sebebiyle, konunun temel kavramı olarak “niyâha”, Türkçe karşılığı olarak da “ağlama/ağıt yakma” kelimelerini kullanmayı tercih ettik.

Başlangıçta ifade edildiği gibi “*ta'zîbü'l-meyyit*” meselesi, sahâbe döneminden beri tartışılan bir konudur. İslâm bilginlerinin büyük çoğunluğu, konunun esasını teşkil eden *ta'zîbü'l-meyyit* hadisini *sahih* kabul ederken, bazıları kısmen veya tamamen onu reddetmiştir. Kabul edenlerin bir kısmı, hadisin zâhirî/literal anlamını esas alırken, büyük çoğunluğu değişik şekillerde onu tevil etme yoluna

⁴⁴ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XIV, 82; Zebîdî, *Tâci'l-arûs*, Mısır 1306 h., X, 42.

⁴⁵ İbn Manzûr, *a.g.e.*, II, 627; Zebîdî, *a.g.e.*, II, 243; Hasan Saîd, *el-Hâdî ilâ lügati'l-Arab*, Beyrut 1412/1992, IV, 378.

⁴⁶ İbn Manzûr, *a.g.e.*, XI, 482; Zebîdî, *a.g.e.*. Hattâbî, bu kelimenin, yüksek sesle ağlamak anlamında if'al babından kullanımının doğru olduğunu; itimat etmek, yardım istemek mânâsında tef'il babından kullanımının "ceyyid" olmadığını söylese de Nevevî, ilgili hadisle istişhad ederek bu ayırma karşı çıkar (bk. Nevevî, *a.g.e.*, IV, 487). İbn Manzûr ise, mübalağa ifadesi olarak tef'il babından kullanımının da câiz olduğunu belirtir (bk. İbn Manzûr, *a.g.e.*, XI, 483).

⁴⁷ İbn Mâce, “Cenâiz”, 51, 52.

⁴⁸ Heysemî, *Mecmeu'z-zevâid ve menbau'l-fevâid*, Kahire ty., III, 14.

gitmiştir. Kabul etmeyenlerin bazıları hadisi kökten reddederken, bazıları belirli bir metnine itirazda bulunarak (istinkâr) düzeltme yapma (istidrak) gereği duymuştur. Hadisin sıhhati ve anlamı etrafında cereyan eden bu farklı görüşleri ayrıntısıyla tartışmak, konuya sosyo-kültürel açıdan bakışı amaçlayan bu makalenin kapsamı dışındadır. Bununla birlikte, bu bakış açısının konunun bütünü içindeki yerini belirlemek bakımından, mezkûr hadis karşısında tarihî süreçte takınılan tavırları özetlemekte fayda görüyoruz.⁴⁹

Sahâbe döneminde konu ile yakından ilgilenen Hz. Ömer ve oğlu Abdullah, lafzi esas alarak hadisi kayıtsız-şartsız kabul etmiş ve gereğini titiz bir şekilde yerine getirmişlerdir. Şevkânî'nin (ö. 1250/1834), "Ailesinin kendisine ağlaması sebebiyle ölüye azap edilir" hadisi Resûlullah' (s.a.s)'dan sabit olmuştur; işittik ve itaat ettik der, bundan başka bir şey söylemeyiz"⁵⁰ sözü, Hz. Ömer sonrasındaki "mutlak kabulcü" görüşün açık ifadesidir. Hatta Dâvûd ez-Zâhirî (ö. 270/883) gibi bazı âlimler, bu konuda daha ileri giderek kendisine ağlanmamasını tenbihlememiş olmayı bile ölü için azap sebebi sayarlar.⁵¹

Ebû Hureyre de yine zahirî bir bakışla yukarıda geçen "Hiçbir günahkâr, başkasının günahını yüklenmez" âyetini delil getirerek tam aksi bir tavırla bu hadisi temelden reddetmiştir. Ayrıca "Vallahi, eğer bir mücahid Allah yolunda şehid düşse, sonra da hanımı düşünmeden, cahilce ona ağlasa, bu düşüncesiz kadın yüzünden o şehid azap (mı) görecektir yani!" diyerek⁵² bu görüşünü akli delile dayandırmaya çalışmıştır.⁵³ İmam Gazzâlî (ö. 505/1111) gibi bazı Şâfiî âlimler⁵⁴ ile Mutezile kelâmcılarının görüşü de bu yöndedir.⁵⁵

Hadisle ilgili tartışmanın odağında bulunan Hz. Âişe (r.a) ise, bu iki yaklaşım arasında bir tutum sergilemiştir. Çünkü o, zannedildiği gibi hadisi tamamen reddetmemiş, kısmen zâhirî, kısmen eleştirel denilebilecek bir yaklaşımla, sadece

⁴⁹ Geniş bilgi için bk. İbn Hacer, *a.g.e.*, III, 118 vd.

⁵⁰ Şevkânî, *a.g.e.*, III, 120.

⁵¹ Kurtubî, III, 1558; İbn Hacer, *a.g.e.*, III, 119.

⁵² Ebû Ya'lâ, *Müsned*, Dımaşk 14040/1984, X, 302.

⁵³ Mübârekfûrî, *Tühfetü'l-Ahvezi bi şerhi Câmi'it-Tirmizi* (nşr. Abdurrahman Muhammed Osman), Kahire ty., IV, 83.

⁵⁴ İbn Hacer, *a.g.e.*, III, 118; Şevkânî, *a.g.e.*, III, 117.

⁵⁵ Mutezile, mezkûr âyete ve Hz. Peygamber'in aksi yöndeki söz ve uygulamalarına/sünnete aykırılık gerekçesine ilaveten, berzah alemi ve kabir azabı fikrinin de Kur'an'a uymadığı iddiasıyla bu hadisi reddeder [bk. İbn Kuteybe, *Te'vilü muhtelifi'l-hadis* (thk. Abdülkadir Ahmed Ata), Beyrut 1408/1988, s. 158 vd.; Hüseyin Hansu, *a.g.e.*, s. 247, 248].

mezkûr âyetin zâhirine aykırı bulduğu kısma itiraz etmiştir.⁵⁶ Bu itirazında, raviler Hz. Ömer ve oğlu Abdullah'ı yalancılıktan ve hadise ekleme yapmış olmaktan tenzih etmeyi de ihmal etmemiş; ancak onların unutmuş, yanlış, yanlış duymuş veya yanlış anlamış olduklarını belirterek, Hz. Peygamber'in onların dediği gibi değil, "Allah, ailesinin ağlaması sebebiyle kâfirin azabını artırır" buyurduğunu söylemiştir.⁵⁷ Onun, kâfir için de olsa ağlamanın/ağıt yakanın azap sebebi olacağını rivâyet etmesi, aslında böyle bir hadisin varlığını kabul ettiğini gösterir. İbn Ömer bu hadisi rivâyet edince, "Ömer, bir (tür) ağlayışı (بعض ذلك) derdi" diyen İbn Abbas'ın da böyle bir hadisten haberdar olduğu anlaşılmaktadır. Ancak Hz. Ömer'in vefatından sonra bu hadisle ilgili görüşünü sorduğu Hz. Âişe'nin yukarıda geçen itiraz ve düzeltmesinin ardından "Gerçekte güldüren de ağlatan da Allah'tır" âyetine gönderme yapması, onun da yaklaşımı desteklediği anlamına gelir.⁵⁸ İmam Ebû Hanîfe (ö. 150/767)⁵⁹ ve Muvatta'da Hz. Âişe hadisini zikredip İbn Ömer hadisine yer vermeyen İmam Mâlik (ö. 179/795)⁶⁰ ile Kitap ve sünnete dayanarak daha mahfûz gördüğü Hz. Âişe hadisini İbn Ömer rivâyetine tercih eden İmam Şâfi de (ö. 204/819)⁶¹ bu görüşü benimser. Ağlamanın azap sebebi olmasını "kâfir ölü"ye tahsis eden İbn Kuteybe de (ö. 276/889), aynı kanaati paylaşır.⁶²

İslâm bilginlerinin büyük çoğunluğu ise, yukarıda geçen âyet ve Hz. Âişe rivâyetine aykırı buldukları **ta'zîbü'l-meyyit** hadisini değişik şekillerde tevil etme yoluna giderek uzlaştırmaya çalışmıştır.⁶³ Bir kısmı, hadisin farklı rivâyetlerindeki bazı kelimelerin dil özelliklerini dikkate alarak yorumlar yapmışlardır. Bu çerçevede, "بِكَاء" kelimesinin sonundaki hemzenin, doğal ve mübah ağlayışa değil

⁵⁶ Konuya değinen birçok eserde görüldüğü üzere, Hz. Âişe'nin bu hadis karşısındaki tavrı **red** veya **inkâr** kelimesi ile ifade edilmektedir. Halbuki bunun yerine **itiraz** veya **istinkâr** kelimesini kullanmak daha gerçekçidir.

⁵⁷ Buhârî, "Cenâiz", 33; Müslim, "Cenâiz", 22; Nesâî, "Cenâiz", 15; Ahmed b. Hanbel, I, 42.

⁵⁸ İbn Hacer, *a.g.e.*, III, 124; Şenkîti, *Kevserü meâni'd-derârî fi keşfi habâyâ Sahîhi'l-Buhârî*, Beyrut 1415/1995, XI, 382.

⁵⁹ İmam Mâlik, *Muvatta'* [Şeybânî rivâyeti (nşr. Abdülvehhâb Abdüllatif) yy., ty., s. 113; Kemâhî, Osman b Saîd, *el-Müheyya fi keşfi esrârî'l-Muvatta'* (nşr. Ahmed Ali), Kahire 1425/2005, II, 122, 123].

⁶⁰ İbn Abdilberr, *a.g.e.*, IV, 334; İbn Battâl, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî* (nşr. Ebû Temîm-Yâsir b. İbrahim), Riyad 1420/2000, III, 275.

⁶¹ Şâfi, *İhtilâfu'l-hadîs* (nşr. Âmir Ahmed Haydar), Beyrut 1405/1985, s. 225.

⁶² İbn Kuteybe, *a.g.e.*, s. 160.

⁶³ Bu görüşlerin ayrıntıları için bk. İbn Abdilberr, *et-Temhîd limâ fi'l-Muvatta' mine'l-meânî ve'l-esânîd* (nşr. Mustafa Sumayde), Beyrut 1418/1998, IV, 328-335; Kâdî İyâd, *İkmâlü'l-mu'lim bi fevâidi Müslim* (nşr. Yahya İsmail), Mansûre (Mısır) 1419/1998, III, 371-372; Kurtubî, *a.g.e.*, III, 1556-1561; İbn Battâl, *a.g.e.*, III, 272-280; İbn Hacer, *a.g.e.*, III, 118-119; Aynî, *a.g.e.*, VI, 446-447; Şevkânî, *a.g.e.*, IV, 117-120; Şenkîti, *a.g.e.*, XI, 395-398.

nehyedilen niyâha türü ağlayışa delâlet ettiğini söyleyenler olduğu gibi,⁶⁴ aynı kelimedeki “bâ” edatının “hâl” anlamında kullanıldığını, dolayısıyla Hz. Âişe'nin bir rivâyetinde geçtiği üzere ölüye, kendisine ağlanması sebebiyle değil, yakınları ona ağlarken günahlarından ötürü azap edildiğini belirtenler de vardır.⁶⁵

Bâkullânî (ö. 403/1012) gibi bazı usulcülere göre, râvî tarafından tamamı işitilmemiş olan hadisin mevcut metninde geçen “الميت” kelimesindeki harf-i tarif (ل), Hz. Âişe'nin söylediği gibi belli bir şahsa, yani “yahudi bir kadın ölüye” işaret etmektedir.⁶⁶

Zerkeşî (ö. 794/1392) ise bu hadisin, "Hiçbir günahkâr, başkasının günahını yüklenmez" âyetine aykırı olması yanında, Hz. Peygamber'in ölen bazı yakınları ve sahâbîleri için bizzat ağlaması (fil), ağlanmasına karşı çıkmaması (ikrâr), hatta karşı çıkanları uyarması (kavlî) tarzındaki sünnetine de uymadığı görüşündedir. Ona göre, âlemlere rahmet olan bir peygamberin ölülerin azap çekmesine sebep olacak bir şey yapması zaten düşünülemez. Bu nedenle Hz. Âişe'nin rivâyeti esas alınmalı, fakat ona aykırı gözükken diğer rivâyetler reddedilmeyip değişik yollarla tevîl edilmelidir.⁶⁷ Ayrıca o da, “el-meyyit” kelimesindeki “elif-lâm”ın “belli bir yahudi”ye işaret etmek üzere (“ahd” için) kullanıldığı, fakat İbn Ömer'in farkında olmadan bu harfe genelleme (istiğrak) anlamı verdiği görüşündedir.⁶⁸

İsmâîlî, kısmen lügavî bir izahla, ölüye kendisine ağlanması sebebiyle azap edilmesini, kendisine ne ile, nasıl niyâha yapılıyorsa onunla öyle azap görmesi olarak yorumlar. “Nevh” veya “niyâha” eksenli rivâyetlerde geçen “بما نوح” kelimesindeki “ن”nın ism-i mevsûl olduğu tezine dayanan bu yorum, ona göre daha önce hiç söylenmemiş, en güzel yorumdur. İbn Hazm'ın da (ö. 456/1064) benimsediği bu görüşe göre, Câhiliye döneminde övünülecek birer cesaret ve kahramanlık örneği sayılan katil, yağmacılık, zulüm vb. gayr-ı meşru işler yapanlar, öldüklerinde bu kötü fiilleriyle övülerek (nüdbe) ağlanırdı. İşte, ölünün azap görmesinin sebebi, dünyada iken işlediği ve ceza gerektiren bu fiillerle övülüp ağlanmasıdır.⁶⁹

Başka bir görüşe göre kendisine ağlandığı için ölüye azap edilmesi, "ah des-

⁶⁴ İbn Abdilberr, *a.g.e.*, IV, 328-329; Aynî, *a.g.e.*, VI, 449.

⁶⁵ Müslim, “Cenâiz”, 26; Hattâbî, *Meâlimü's-Sünen*, I, 304; İbn Hacer, *a.g.e.*, a. y. İbnü'l-Kayyum, bu görüşü geçersiz/batıl sayar (bk. *Şerhu Süneni Ebû Dâvûd*, VIII, 403).

⁶⁶ Buhârî, “Cenâiz”, 33; Müslim, “Cenâiz”, 27; Şevkânî, *a.g.e.*, IV, 118.

⁶⁷ Zerkeşî, *a.g.e.*, s. 186-187.

⁶⁸ Zerkeşî, *a.g.e.*, s. 187; Şinkîtî, *a.g.e.*, 395 vd.

⁶⁹ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, Mısır 1347 h., V, 146, 148.

tekçim, yardımcım, giydirenim, da(yana)ğım!" gibi sözler kullanılarak ona ağlanması sebebiyledir. Bu sözlerle ölüye ağlandıkça melekler ona gelir ve: "sen (gerçekten) böyle miydin, şöyle miydin?" diyerek onu hırpalayıp azarlamak suretiyle cezalandırırlar.⁷⁰

Tahâvî (ö. 321/933), İbnü'l-Mürâbit (ö. 485/1092), Kâdî İyâz (ö. 544/1149), Ebu'l-Abbâs el-Kurtubî (ö. 656/1258), İbn Teymiyye (ö. 728/1328) ve İbnü'l-Kayyim (751/1350) gibi bazı âlimler ise, **azab** kelimesi ile **ikab** kelimesi arasında umum-husus ilişkisi açısından bir değerlendirme yapmışlar, hadisteki **azab** kelimesini, "cezalandırma" anlamındaki **ikâb** kelimesinden farklı olarak "üzülme, acı çekme, elem duyma, rahatsız olma" mânâsına hamletmişlerdir.⁷¹ Kurtubî ve İbnü'l-Kayyim'a göre "bu konuda söylenenlerin en güzeli ve en doğrusu" diye takdim edilen bu görüş⁷², diğer bütün yorumları zayıf gören İbn Teymiyye tarafından da benimsenerek hararetle savunulmuştur.⁷³ Bu görüşe göre, ailesinin ağlayışları, hatta kendisini defnedenlerin ayak seslerine varıncaya kadar ölü bütün yapılanları duyar; kötü ve üzücü olanlarından rahatsız olur.⁷⁴ Dolayısıyla **ikab**dan daha kapsamlı bir kelime olan **azabın**, **ikabın** aksine, her zaman işlenen bir suçun ve günahın karşılığı olması gerekmez. Nitekim "Yolculuk, bir çeşit azaptır; yemenize-içmenize engel olur"⁷⁵ hadisindeki **azap** kelimesi, işlenmiş bir suçun karşılığı olarak **ikab** anlamına gelmez. Aynı şekilde insan, kendinden kaynaklanmayan kötü kokulardan tiksindir; çirkin seslerden, korkunç şekil ve görüntülerden korkar, rahatsız olur. İşte Kayle b. Mahrame hadisinde belirtildiği üzere dirilerin hallerine muttali olan ölü de kabirde, yakınlarının ağlamasına üzülür; bağırpıp-çağırma, söylenme, yırtınma ve dövünme gibi hoş olmayan niyâha türü söz ve davranışlarından elem duyar, azap çeker.⁷⁶

Ancak hadisi yorumlayan âlimlerin büyük bir kısmı ise, Hz. Ömer rivâyetinde geçen "بعض بكاء" lafzındaki teb'iz/kısmîlik ifadesine vurgu yaparak, başka rivâyetlerin de yardımıyla niyâha geleneği, bu geleneğe bağlılık ve vasiyet yoluyla sürdürülmesindeki kararlılık çerçevesinde hadisi takyîd ve tahsîs ederler.⁷⁷

⁷⁰ Buhârî, "Meğâzî", 44; Tirmizî, "Cenâiz", 24; Şevkânî, *a.g.e.*, IV, 118.

⁷¹ İbn Battal, *a.g.e.*, III, 274; Kâdî İyâz, *a.g.e.*, III, 371-372; Kurtubî, *a.g.e.*, III, 1559; Şevkânî, *a.g.e.*, IV, 118-119; Şinkîtî, *a.g.e.*, a.y.

⁷² Kurtubî, *a.g.e.*, III, 1559.

⁷³ İbn Teymiyye, *a.g.e.*, XXIV, 369-375.

⁷⁴ Taberânî, *a.g.e.*, XXV, 10; Heysemî, *a.g.e.*, VI, 12; Şevkânî, *a.g.e.*, IV, 119.

⁷⁵ Buhârî, "Umre", 19; "Cihad", 126, "Et'ime", 30; Müslim, "İmâre", 179.

⁷⁶ İbn Hacer, *a.g.e.*, III, 119.

rülmesindeki kararlılık çerçevesinde hadisi takyîd ve tahsîs ederler.⁷⁷ Bunlar arasında yer alan Buhârî, Hz. Âişe'nin İbn Ömer rivâyetine karşı çıkışını, “ağlanan her ölüye azap edilmesine itiraz” olarak algılar. Bu nedenle o, Hz. Ömer rivâyetinin teb'iz/kısmîlik ifade eden (“بعض بقاء”) bölümünden iktibas ettiği konu başlığını bu kısmîliğe dikkat çekecek şekilde oluşturarak azabı, bazı âyet ve hadislerin delâletiyle niyâha geleneği bulunan ölüye tahsîs eder.⁷⁸ Aynî'nin (ö. 855/1451), “**ta'zîbü'l-meyyit** hadisi konusunda ileri sürülen en doğru görüş” diyerek cumhura nisbet ettiği bu yaklaşım,⁷⁹ aynı zamanda Buhârî'nin hadisleri anlama ve yorumlamadaki otoritesinin bir kanıtı niteliğindedir.

Kategorik açıdan bakıldığında her biri filolojik veya sosyo-kültürel ağırlıklı birtakım delillere dayalı ve kendi içinde tutarlı gözükken bu yorumların çoğu, az veya çok hadisin anlaşılmasına katkıda bulunabilecek değerdedir. Dolayısıyla hepsi de gördüğünü ya da duyduğunu haber veren birçok meşhur sahâbînin bu konudaki rivâyetleri veya bu rivâyetlerle Kur'an âyetleri arasında gerçek bir çelişki gözükmemektedir. O halde, sahihliği tesbit edilmiş bu rivâyetlerin hiçbirini reddetmeksizin,⁸⁰ lafız, anlam ve bağlam faktörleri çerçevesinde en uygun yorumu bulmaya çalışmak gerekir.⁸¹

Bu çerçevede konumuz hadisini sadece filolojik değil, aynı zamanda sosyo-kültürel açıdan değerlendirmenin en isabetli yaklaşım olduğunu düşünüyoruz. Çünkü bir hadis metninin zahirini oluşturan zahirî unsurlara ilaveten, onu saran fizikî, sosyo-kültürel, psikolojik, hatta ekonomik arka planın, kısaca metnin bağlamının hesaba katılarak algılanması, tam ve doğru anlamının temel şartıdır.⁸² Bir sözün, söylendiği çevreden ve söylenmesine sebep olan atmosferden bağımsız olarak yalnızca dil unsurlarına dayalı bir anlama faaliyeti ile her zaman tam ve doğru anlaşılamayacağı,⁸³ dolayısıyla bu söze dair sonrakilerde (bizde)

⁷⁷ el-Bâcî, *a.g.e.*, II, 27; Dihlevî, *Şerhu terâcimi ebvâbi'l-Buhârî* (nşr. İzzet Muhammed Ferağlî-Muhammed Abdülhakîm el-Kâdî), Kahire-Beyrut 1420/1999, s. 332; Şinkî, *a.g.e.*, 382-383; Emîr es-San'ânî, *Sübülü's-selâm*, Beyrut ty., II, 116.

⁷⁸ Buhârî, “Cenâiz”, 32.

⁷⁹ Aynî, *a.g.e.*, VI, 447. Aynî'ye göre bu tevillerin en güzel ikincisi, Kirmânî'nin (ö. 786/1384) şu yorumudur: “Öyle bir fitneden sakınınız ki, o, sizden sadece zulmedenlere isabet etmekle kalmaz...” [el-Enfal 8/25] âyetinde buyrulduğu gibi, kişinin dünyada başkasına suç ortağı olmasından dolayı cezalandırılması nasıl mümkün ise, aynı nedenle berzah aleminde cezalandırılması da mümkündür. Diğer tevilleri ise, zorlama yorumlar olarak görür (bk. Aynî, *a.g.e.*, a.y.).

⁸⁰ Zerkeşî, *a.g.e.*, s. 187.

⁸¹ Kurtubî, *a.g.e.*, III, 1557; Şevkânî, *a.g.e.*, IV, 117.

⁸² Yusuf Kardavî, *Sünnetü Anlamada Yöntem* (çev. Bünyamin Erul), Kayseri 1993, s. 239-240; Özafşar, *a.g.e.*, s. 285, 295.

⁸³ Tâlibî, *es-Sünnetü'n-nebevîyye ve menhecühâ fi binâil-ma'rife ve'l-hadâre*, Müessesetü Âl-i Beyt 1991, II, 903.

bulunmayan bir bilginin öncekilerde bulunabileceği veya onun göremediğimiz ve niçin söylendiğini kavrayamadığımız birtakım özel sebeplerinin olabileceği ihtimali dikkate alınmalıdır.⁸⁴ Özetle bir fikir veya olayın kendi gerçekliği ile anlaşılabilmesi, ancak gerçekleştiği mekan ve doğmasına sebep olan sosyo-kültürel çevre ve tarih bağlamında ele alınmasına, başka bir deyişle ilmî bir metin tenkidi yapabilmek, metinde bahsedilen olayın, meydana geldiği zamanın şartları ve çerçevesi içerisinde değerlendirilmesine, yani olayı zamana taşımak yerine, olay zamanına gidilmesine bağlıdır.⁸⁵ Aksi halde, söylendiği çevreyi derinlemesine bilmeden bir metnin akla aykırılığını iddia etmek hatalı bir tutumdur.⁸⁶ O halde, çoğu zaman yaşanmış bir sosyal hayatın hikâyesi demek olan rivâyetlerin, Hz. Peygamber dönemi ve öncesi çevre şartları bağlamında sosyal bünye ile ilgilerinin araştırılması kaçınılmazdır.⁸⁷ İşte bu çevre şartlarının en önemlilerinden biri olan Câhiliye dönemi Arap örf, âdet ve inançlarının bilinmesi, bunlara atıf yapılan hadisleri doğru anlayıp yorumlamak için gereklidir.⁸⁸ Bu nedenle burada, ağıt/niyâha törenlerinin genel tarihçesine ve özellikle câhiliye dönemi Arap toplumundaki tezahürlerine değinmekte fayda görüyoruz.⁸⁹

Kültür tarihinde “ağıt”, ölen bir kimsenin ardından duyulan hüznün ve çekilen acı sonucu gözyaşı döküp hatırasını yâdetmek, bu amaçla yapılan yas törenlerine katılanları ağlatmak üzere nağmeli söz, şiir, şarkı ve türkü söyleyerek ağıt yakmak veya bu esnada söylenen sözler anlamına gelen bir kavramdır.⁹⁰ Bütün kültürlerde yaygın olarak görülen, nitelik ve nicelik yönünden bazı farklılıklar göstermesine rağmen insanlık tarihi boyunca en ilkel topluluklardan en gelişmiş toplumlara kadar devam eden bu gelenek, ağıt yakma, yas tutma veya matem töreni olarak da adlandırılmaktadır.

Eski Sümer, Çin, Türk,⁹¹ Şinto, Tibet, Yunan, Roma, Hind (Budizm) ve

⁸⁴ Câhiz, *Kitâbü'l-hayevân*, Beyrut ty. I, 339; Abdüh Râcihi, *Fikhü'l-lüğa fil-kütübi'l-Arabiyye*, Beyrut 1972, s. 167 (Sibeveyh'ten naklen).

⁸⁵ Polat, *a.g.e.*, s. 166.

⁸⁶ *a.g.e.*, s. 209.

⁸⁷ Özafşar, *a.g.e.*, s. 318.

⁸⁸ Ayhan Tekineş, *Hadisleri Anlama Problemi*, İstanbul 2002, s. 233.

⁸⁹ Bu konuda geniş bilgi için bk. Süleyman Uludağ-Süleyman Şenel, “Ağıt”, *DİA*, I, 470-473).

⁹⁰ *a.g.m.*, s. 470.

⁹¹ Eski Türk edebiyatının ilk yazılı örneklerinden olan Orhun Kitâbeleri, Dede Korkut Hikayeleri ve *Divânü Lügâti't-Türk'te*, hatta Taberî Tarihi gibi ilk dönem bazı İslâm kaynaklarında genişçe yer alan bilgilerden ve sagu örneklerinden anlaşıldığına göre, eski Türkler'de de haykırarak ağlamak, yüz tirmalamak, saç yolmak, elbise parçalamak ve ölü aşı hazırlamak gibi tezahürleri görülen ağıt törenleri düzenlenmekteydi. Nitekim çeşitli Türk lehçelerinde yasla ilgili “ağıt”, “deşek”, “sagu”, “şivan”, “bayatı”, “tavsa” ve “körös” vb. elli kadar kelimenin bulunması, bu gele-

yahudi geleneklerinde düzenli ağıt törenlerinin yapıldığı bilinmektedir. Bununla birlikte, Yahudilikte ölünün arkasından matem tutan yakınların aşırılıklara kapılıp saç-baş yolmaları, üst-baş yırtıp vücutlarını yaralamaları yasaklanmıştır.⁹² Hristiyanlık'ta ise, bazı eski geleneklerin etkisindeki ilk dönem hariç, ağıt mefhumu bulunmamaktadır.

Düzenli bir siyâsî birlik ve hukukî yapının bulunmadığı, kan bağına/neseb dayalı kabile asabiyetinin yegane belirleyici unsur ve birleştirici ruh sayıldığı câhiliye dönemi Arap toplumunda⁹³ genellikle “niyâha” denilen ağıtçılık geleneği, en az diğer toplumlardaki kadar yerleşik, etkili ve düzenli bir olgudur. Arap kültüründe “bükâ”, “is'âd”, “nedb/nüdbe” “resa/mersiye” ve “na'y” gibi çoğu eş anlamlı kelimelerle de ifade edilen bu gelenek, câhiliye dönemi cenaze törenlerinin en meşhur etkinliği idi. Zira bu dönemde, ölen kişinin kendine ağlanması ve ağıt/niyâha töreni yapılması için sağlığında vasiyette bulunması, yakınlarının da bu vasiyete uygun ağıt/niyâha töreni düzenlenmesi çok yaygın bir âdetti.⁹⁴ Klasik Arap şiirinde pek çok örneği bulunan bu tür vasiyetlerden birinde Muallaka şâirlerinden Tarafe b. Abd (ö. m. 564'e yakın), muhatabına şöyle seslenir:

إذا مت فأنعيني بما أنا أهله وشقي علي الجيب يا ام عبد

“Ey Ümmü Abd! Ben öldüğümde layık olduğum şekilde (bana ağlayarak)⁹⁵ ölümümü ilan et. (Ölümüne üzüntünden dolayı) yakarı paramparça et”⁹⁶

neğin Türk kültüründeki yerini göstermektedir. “Yuğ” adı verilen bu matem törenlerinde yakı-
lan ağıtlara “sagu”, yapılan ağıt yemeğine ise “yuğ basan” denirdi (bk. Uludağ, a.g.m., s. 470-471;
Şenel, a.g.m., s. 472-473).

⁹² Ali Osman Ateş, *İslâm'a Göre Câhiliye ve Ehl-i Kitap Örf ve Âdetleri*, İstanbul 1996, s. 81.

⁹³ Câsim Avcı-Receb Şentürk, “Kabîle”, *DİA*, XXIV, 30, 31; Kenan Demirayak-Ahmet Savran, *Arap Edebiyatı Tarihi (Câhiliye Dönemi)*, Erzurum 1993, s. 18.

⁹⁴ Hattâbî, *a.g.e.*, I, 684. Bazı klasik kaynaklarda geçen “فأفاموا عليه ماتما” /ona yas (töreni) düzenlediler” (İbn Manzûr, *a.g.e.*, XII, 3), “تماماً عليه موافقا” (*Tehzîbü'l-lügâ*, V, 29); “قامت عليه” (İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 208-209) ve “ولا تقيموا علي نائحة” (Taberânî, *el-Kebîr*, XVIII, 341), “فأقمن ماتمنه علي الوليد...” (Taberânî, *es-Sağîr*, Beyrut 1403/1983, II, 82) gibi ifadeler bu geleneğin bir bakıma kurumsallaştığını gösterir.

⁹⁵ “Na'y” kelimesi, her ne kadar “ölüm haberi ve ilanı” anlamına geliyorsa da, bu şiirde olduğu gibi niyâha ağlayışı yoluyla ölüm haberinin yayılması anlamında da kullanıldığı anlaşılmaktadır. Çünkü Hz. Peygamber'in dedesi Abdülmuttalip ölürken, kızlarından kendisine “na'y yapmalarını” (أن يعنينه) ister. Onlar da bu isteğe uyup herbiri onu öven bir şiir söyler. Bitirdiklerinde onlara, “Aferin, işte beni böyle na'yedin” der. (bk. Kurtubî, *a.g.e.*, III, 1558). Şevkânî'nin konu ile ilgili hadisleri değerlendirirken örnek verdiği Tarafe'nin bu beytinde, “فأبكيه” kelimesi yerine “فأنعيني” kelimesi yer almaktadır (bk. *Neylül-evtâr*, IV, 117). Ayrıca hemen hemen bütün şarihlerin, câhiliye Araplarının niyâha vasiyetinde bulunma geleneğine örnek olarak bu beyti zikretmeleri de, bazan “niyâha ağlayışı” anlamında kullanıldığını gösterir.

⁹⁶ Kuraşî, *Cemheretü eş'âril-Arab* (nşr. Muhammed Ali el-Hâşimî), Dımaşk 1406/1986, I, 450; Hattâbî, *a.g.e.*, I, 303; İbn Hacer, *a.g.e.*, III, 119.

Bir başka Arap şâiri Lebîd b. Rabîa da (ö. 40/660) ölmek üzereyken iki kızına şöyle hitap eder:

فقوما فقولا بالذي تعلمانه
ولا تخمشا وجهها ولا تحلقا الشعر
وقولا هو المرء الذي لا صديقه
أضاع ولا خان الأمين ولا غدر
الي الحول ثم اسم السلام عليكما
ومن ييك حولا كاملا فقد اعتذر

"Kalkın, bildiklerinizi söyleyin; fakat yüz tırmalayıp saç yolmayın – ve deyin ki; O, (bu yıla kadar/şimdiye kadar) hiçbir dostuna zarar vermedi, ihanet etmedi. Emindir, kimseyi aldatmadı -Artık Allah'ın selamı üzerinize olsun; tam bir yıl ağlayan özür dilemiş olur."⁹⁷

Niyâha, genellikle "nâiha(çoğulu nâihât/nevh/nüvveh/envâh)" veya "bâkiye (çoğulu bâkiyât)" denilen, çoğunlukla şâirlik yeteneğine sahip ve ücret karşılığı niyâhacılık/ağıtçılık yapan, hatta geçimini bu yolla temin eden "meslek erbabı" "ağlayıcı kadınlar"⁹⁸ tarafından icra edilirdi.⁹⁹ Bu kadınlar, "menâha (çoğ. menâhât)" denilen ağıt yakma yerinde toplanarak birbirlerinin karşısına geçer, dayanışma içinde (is'âd) ölünün cesaret, kahramanlık, cömertlik, yardımseverlik gibi birtakım iyi ve güzel özellikleri yanında, câhiliye anlayışında övünülecek birer erdem, birer maharet kabul edilen, fakat aşında dînen haram sayılan yağmalama, öldürme, yaralama ve ırza tasallut gibi zalimane davranışlarını da¹⁰⁰ zaman zaman abartılı, gerçek dışı övgüler ve kışkırtıcı ifadelerle sayıp döktükleri mersiyeler eşliğinde yüksek sesle ağlayarak (nüdbe) dile getirirlerdi.¹⁰¹ Korkutucu birtakım gizemli güçlerin kaynağı olduğunu düşündükleri doğa olaylarına da övgü ve tazim ifadeleri içeren bu mersiyelerin, ölüyü kabrinde rahatlattığına inanırlardı.¹⁰² Ağlama şiddetlenince, üst-başlarını yırtar, saç-başlarını yolar, yüzlerini

⁹⁷ İbn Manzûr, *a.g.e.*, IV, 545; Hattâbî, *a.g.e.*, a.y.

⁹⁸ Farsça'da "nevhaber" denilen (bk. *Büyük Larousse*, İstanbul 1996, XIV, 8617) ağlayıcı kadın, ücret karşılığında ölünün iyiliklerini hazin bir sesle terennüm ederken, karşısında bulunan ve "reddâde" denilen başka bir kadın da ona karşılık verir (Hasan Saîd, *el-Hâdî ilâ lügati'l-Arab*, Beyrut 1412/1992, IV, 378). Câhiliye döneminde bu tür övgü şiirleri Nâbiğa ve Aşâ gibi bazı şâirler tarafından bir geçim kaynağı olarak da kullanılmaktaydı. (Demirayak-Savran, *a.g.e.*, s. 76). Hz. Ömer, "başkasının üzüntüsüne ağlayarak göz yaşını satar" dediği bu ağlayıcı kadınlara karşı sıkı bir mücadele vermiştir. (bk. İbn Teymiyye, *Mecmûu fetâvâ*, XXXII, 251). Buhârî'nin, "İbrahim en-Nehaî, ağlayıcı kadına ücret verilmesini kerih gördü." (bk. Buhârî, "İcâre", 20) sözü de, tâbiûn döneminde bile ağıtçılığın ücrete tabi bir meslek olarak icra edildiğini göstermektedir.

⁹⁹ Kârî, *Mirkât*, III, 387; Azîmâbâdî, *Avnül-Ma'bûd Şerhu Sünen-i Ebû Dâvûd*, Kahire 1388/1968, VIII, 404-405.

¹⁰⁰ Mevlana Şiblî, *Asr-ı Saâdet* (çev. Ö. Rıza Doğrul), İstanbul 1977, I, 381-382.

¹⁰¹ el-Bâcî, *el-Münteka Şerhu'l-Muwatta'*, Beyrut 1403/1983, II, 26, 27.

¹⁰² Şevkî Dayf, *el-Asru'l-câhili*, Kahire ty., s. 190, 196.

tokatlar¹⁰³ ve başlarına toprak saçarak dövünürlerdi.¹⁰⁴ Böylece çevredekileri ızdıraba boğan hazîn bir matem havası meydana getirmeye çalışırlardı. Bu ağlama seansları, ölümle başlayıp günlerce, bazan bir yıl boyunca devam ederdi.¹⁰⁵ Ağıtçı kadınlar, ağıt yakarken sergiledikleri hal ve hareket tarzlarına göre, kendi aralarında "sâlika/çılgılık atan", "ressâe/mersiye söyleyen", "hâlika/saçlarını yolan" ve "şâkka/üstünü başını yırtan" gibi sıfatlarla da anılırlardı. Ayrıca ölü defnedildikten sonra ölü evinde toplanan kadınlar tarafından ölü aşı/ağıt yemeği yapıp yemek ziyafeti verilmesi, niyâha geleneğinin bir parçası sayılırdı.¹⁰⁶

Câhiliye Arap toplumuna egemen olan koyu asabiyet ruhu, “ister zalim olsun ister mazlum, kardeşine yardım et” anlayışını, darb-ı mesel haline getirecek kadar güçlü bir siyasî birlik ve savunma mekanizması işlevi görüyordu.¹⁰⁷ Yağma düzeni üzerine kurulu toplumsal hayatta günlük hayatın bir parçası haline gelen kabile savaşları,¹⁰⁸ birbirlerine karşı soy-sop ve mal-mülk üstünlüğü sağlamak isteyen kabilelerin sürekli mücadele içinde bulunmalarına zemin hazırlıyordu. Bu nedenle yegane değer ölçüsü saydıkları soy-sop/neseb, haysiyet-şeref/haseb, cömertlik, kahramanlık, nüfuz, nüfus gibi maddî ve manevî unsurlar, birer üstünlük göstergesi olarak her vesile ile canlı tutuluyordu. Üstelik sonu gelmeyen bu üstünlük mücadelesi, sadece diriler değil, ölümler üzerinden de yürütülüyordu. Nitekim Hz. Peygamber’in bir ara kabir ziyaretini yasaklanmasının başta gelen sebeplerinden biri, Arapların mezarlıklara gidip birbirlerine karşı ölümleri ile övünmeleri, yani bir bakıma niyâha geleneğini buralara kadar taşıma âdetleriydi.¹⁰⁹

Görüldüğü gibi niyâha törenleri, baş yastıkta ölmenin, öldürülen kimsenin

¹⁰³ Müberred, *et-Teâzî ve'l-merâsî*, I, 27.

¹⁰⁴ Ahmed Naim, *a.g.e.*, IV, 402.

¹⁰⁵ İbnü'l-Esîr, *en-Nihaye fî ġarîbi'l-hadîs*, Beyrut ty., II, 366; İbn Manzûr, *a.g.e.*, III, 216; Ahmed Naim, *a.g.e.*, a.y.

¹⁰⁶ İbn Mâce, “Cenâiz”, 60; Ahmed b. Hanbel, II, 203.

¹⁰⁷ Abdülkerim Özeydin, *İslâm'dan Önce Araplar'da Sosyal ve İktisadî Hayat*; “Arap”, *DİA*, III, 321; Altıntaş, *a.g.e.*, s. 202. Aslında Cündüb b. Anber b. Amr b. Temîm'e ait olduğu belirtilen ve câhiliye döneminin kör kabile taassubunun ulaştığı noktayı gösteren bu Arap atasözü, Hz. Peygamber tarafından da kullanılmış, fakat o, “zalimi zulümden meneder, zulmüne engel olursun; bu da ona yardım sayılır” buyurarak (Buhârî, “Mezâlim”, 4; “İkrah”, 7), câhiliye döneminde zulme esas olan bu sözü ıslah etmiştir.

¹⁰⁸ Şevkî *a.g.e.*, s. 62.

¹⁰⁹ İbn Teymiyye, *a.g.e.*, XXVII, 375; Ramazan Altıntaş, *a.g.e.*, Konya ty., s. 194. Bu konuda, Tekâsür süresinin nüzül sebebini ve “...servet biriktirip saymayı âdet edinenlere yazıklar olsun” (Hümeze 104/2) âyetini hatırlamak yeterlidir. Ayrıca, câhiliye Arapları birbirine karşı övünürken, “Biz, sizden kalabalık ve güçlüyüz” derlerdi (Abdülkadir el-Bağdâdî, *Hizânetü'l-edeb*, III, 186). Nitekim, “Ben, senden daha zenginim; insan sayısı bakımından da daha güçlü ve şerefliyim” (el-Kehf 18/34) âyetinde bu câhiliye taassubuna işaret edilmektedir.

intikamı alınmadan ona yas tutmanın ayıp sayıldığı veya intikamı alınmadığı takdirde mezarının karanlık kalacağına inanıldığı bir toplumda,¹¹⁰ genellikle kabile kavgaları ve savaşlarında ölenlerin ardından ağlayıp hatıralarını mersiye-lerde yaşatma arzusunun çok ötesinde, ölü yakınlarını kin, nefret ve intikama teşvik edecek bir asabiyet ruhunu daima canlı tutma vesilelerinin başında yer almaktaydı.¹¹¹ Bu nedenle niyâha törenleri, kabileler arası anlaşmazlıkların, kin ve düşmanlıkların hatta asırlık kan davalarının körüklenmesi, kabileler arası bir gövde gösterisi halinde öç alma hareketine dönüştürülmesi için en uygun zemindir. Ayrıca basit ve sade bir cenaze ya da yas töreni ile sınırlı kalmayan bu “câhiliye çağrısı ve övgüsü”, savaş sırasında kabile asabiyetini şahlandıran bir psikolojik harp unsuru olarak stratejik bir öneme sahipti. Bu nedenle câhiliye insanı, savaşta ya da barışta herhangi bir vesile ile karşılaştığı düşmanına karşı hemen câhiliye övgüsü ile övünmeye başlardı.¹¹²

Öte yandan bu törenlerde yakılan ağıtların muhtevası ve sergilenen davranışların şekli, şirk/küfür anlayışı yerine tevhide dayalı bir inanç sistemi kurmayı hedefleyen İslâm'ın temel ilke ve amaçlarıyla bağdaşmayan, kadere isyan veya harama teşvik anlamına gelebilecek câhiliye döneminden kalma küfür kalıntısı birtakım unsurlar da taşımaktaydı.¹¹³ Bütün bunlarla birlikte, niyâha geleneği etrafında oluşan övgü (mersiye/medhiye) ve yergi/hiciv edebiyatı, müzikal karakterli eski Arap şiirinin on ana temasından biri olarak onun başlıca örnekleri arasında yer alır.¹¹⁴ Bunlara dair manzum eserler de, klasik Arap dili ve edebiyatının en önemli kaynaklarından sayılır.¹¹⁵

Özetle, Hz. Ömer'in ağıtçılık sebebiyle bir kadını cezalandırma gerekçesini açıklarken söylediği; “...Çünkü o (ağlayıcı kadın), Allah'ın yasakladığı avaz avaz bağırıp çağırmanı emrediyor, emrettiği sabırdan nehyediyordu. Geride kalanları fitneye düşürüyor, ölüye eziyet ediyordu. (Gerçekte ölüne değil) başkasının kederine ağlayıp karşılığında gözyaşını satıyordu.”¹¹⁶ sözleri, câhiliye dönemi niyâha geleneğinin tipik bir tasviri sayılabilir.

¹¹⁰ Şibli, *a.g.e.*, I, 378.

¹¹¹ M. Nihad Çetin, “Arap (Arap Edebiyatı)”, *DİA*, III, 287.

¹¹² Murat Sarıçık, *İnanç ve Zihniyet olarak Câhiliye Araçları*, İstanbul 2004, s. 77.

¹¹³ Ahmed b. Hanbel, I, 432; II, 431; VI, 66; Şevkânî, *a.g.e.*, IV, 117.

¹¹⁴ Şevkî Dayf, *a.g.e.*, s. 190.

¹¹⁵ Ahmed Emin, *Fecri'l-İslâm*, s. 59; Neşet Çağatay, *İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Câhiliye Çağı*, Ankara 1982, s. 138; Çetin, “Arap”, *DİA*, III, 290, 291; Demirayak-Savran, *a.g.e.*, s. 24.

¹¹⁶ İbn Teymiyye, *a.g.e.*, a.y. Ayrıca, Hasen el-Basri'ye ait daha ayrıntılı benzer bir tasvir için bk. İbn Hacer, *el-Metâlibü'l-âliye bi zevâidi'l-mesânidi's-semâniye* (thk. Habîburrahman el-A'zamî), yy., ty. I, 222.

Bütün bu tezahürleriyle İslâm öncesi niyâha geleneği, insanın yaratılışı ve duygusallığının doğal bir sonucu olarak, ölenin ardından yakınları veya sevenlerinin hüzünlenip abartı, kışkırtma, mutlak yaratıcıya isyan ve sitemden uzak, ölenin durumuna uygun gerçekçi sözlerle içlerini döktükleri basit, geçici, sade ve masum bir sosyo-kültürel eylem olarak gözükmemektedir. Aksine aktörleri, muhatapları, zaman ve zemini belli, sosyo-politik, stratejik, hatta ekonomik boyutlar taşıyan organize bir etkinlik karakteri arz etmektedir.

Hız. Peygamber’in, bu denli köklü, etkili ve yaygın bir geleneği, “toplumun kolay kolay vazgeçmeye yanaşmayacağı bir câhiliye âdeti” olarak nitelendirip yasaklamasına,¹¹⁷ ağıtçılık yapana ve (onu beğenip) dinleyene lanet etmesine,¹¹⁸ tevbe etmeden ölmesi halinde ağıtçının kıyamet günü şiddetli azap çekmesine sebep olacak¹¹⁹ bir câhiliye küfrü (âdeti)¹²⁰ saymasına, hatta müslüman olmak isteyen hanımlardan ağıtçılık yapmayacaklarına dair biat almasına rağmen¹²¹ bu gelenek, İslâmiyet’ten sonra da müslüman toplumlarda etkili olmaya devam etmiştir. Nitekim câhiliye döneminde ailesine ağıt yakan ağıtçıya “ağıt borcu”nu (is’âd) yerine getirmesi gerektiğini belirterek biat esnasında bu konuda kendisinin istisna edilmesini isteyen Ümmü Atiyye’ye Hız. Peygamber’in müsaade etmesi¹²², hatta bir kadının biatını, ağıt borcunu eda ettikten sonraya ertelemesi¹²³, bu dönemde ağıtçılığın, ifası zorunlu bir "borç" gibi telakki edildiğini göstermektedir. Bu nedenle Hız. Peygamber, bu gelenekle bizzat mücadele etmek zorunda kalmıştır. Meselâ Mu'te savaşında (8/629) şehid düşen Zeyd b. Hârise, Ca'fer b. Ebî Tâlib ve Abdullah b. Revâha'ya çok üzülmesine rağmen onlara ağıt yakılmasına şiddetle karşı çıkmış, ısrar edenlerin ağızlarına/yüzlerine toprak savrulma-

¹¹⁷ Müslim, “Cenâiz”, 29; Ebû Dâvûd, “Cenâiz”, 28; Tirmizî, “Cenâiz”, 23; İbn Mâce, “Cenâiz”, 51; Ahmed b. Hanbel, V, 344; Abdürrezzâk, *a.g.e.*, III, 550, 558-560; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, V, 57.

¹¹⁸ Ebû Dâvûd, “Cenâiz”; 28; Ahmed b. Hanbel, III, 65; Âzimâbâdî, *a.g.e.*, VIII, 400.

¹¹⁹ Müslim, “Cenâiz”, 10; İbn Mâce, “Cenâiz”, 51; Ahmed b. Hanbel, V, 344. Taberânî, *a.g.e.*, III, 459; Abdürrezzâk, *a.g.e.*, III, 559.

¹²⁰ Ahmed b. Hanbel, II, 496.

¹²¹ Buhârî, “Cenâiz”, 46; Müslim, “Cenâiz”, 31, 32, 33; Ebû Dâvûd, “Cenâiz”, 38, Nesâî, “Cenâiz”, 15; İbn Mâce, “Cenâiz”, 51; Ahmed b. Hanbel, III, 65, V, 84, VI, 407; İbn Hibban, *a.g.e.*, V, 58, 59. Sahâbeden Ümmü Seleme ve Ümmü Atiyye, niyâha geleneğinin, hanımlardan alınacak biat maddelerinin sıralandığı âyetin (el-Mümtehine 60/12) “...hiçbir marûf/iyi işte sana karşı gelmemek üzere onlardan biat al” kısmına dahil olduğunu belirtir. (İbn Hibban, *a.g.e.*, V, 58). Ne var ki Ümmü Atiyye, biat ettikleri konular arasında yer alan niyâhayı terketme sözüne sadece beş hanımın (Ümmü Süleym, Muaz’ın hanımı, Ebû Sebre’nin kızı, Ümmü Alâ ve başka bir kadın) bağlı kaldığını belirtir (Müslim, “Cenâiz”, 31).

¹²² Müslim, “Cenâiz”, 33; İbn Hibban, *a.g.e.*, V, 58-59.

¹²³ Buhârî, “Tefsîr (Mümtehine)”, 3.

sı/doldurulması pahasına da olsa mutlaka susturulmalarını emretmiştir.¹²⁴ Aynı şekilde, Ebû Seleme öldüğünde: "Garipti, gurbette öldü. Ona öyle bir ağıt yakacağım ki, dillere destan!.." diyerek ağıt yakma hazırlığı içindeki Ümmü Seleme'ye (ö. 63/682) Medîne köylerinden ağıt yardımına (is'âd) gelen "ağıtçı" bir kadınla karşılaşınca Hz. Peygamber'in, "Allah'ın, şeytanı çıkardığı bir eve onu (tekrar) sokmak mı istiyorsunuz" sözünü iki kez tekrarlayarak onu azarlaması üzerine Ümmü Seleme ağıt yakmaktan vazgeçmiştir.¹²⁵

Bu gibi rivâyetlerden anlaşılacağı üzere Hz. Peygamber'in, ağıtçılığın karakteristik özellikleri durumundaki bağıra-çağıra ağlamak, saç-baş yolmak, yüz tırmalamak, üst-baş yırtmak gibi davranışlar sergileyenleri "bizden değildir"¹²⁶ veya "onlardan uzağım"¹²⁷ diyerek sünnetinden sapmakla itham edecek derecede ağır tehditlerde bulunması, aynı zamanda bu yaygın geleneğin ne kadar günah/veballi olduğunu göstermektedir.

Ağıtçılık, önde gelen bazı sahâbîlerin de karşı çıktıkları ve titizlikle engellemeye çalıştıkları, hatta bazan bu yönde sert tavır takındıkları bir gelenektir. Meselâ, "dirilerin ağlaması sebebiyle ölünün üzerine kaynar su dökülür" hadisini naklettiği belirtilen Hz. Ebû Bekir (r.a), oğlu Abdullah'ın vefatında ağlayan kadınların câhiliye döneminden yeni çıktıkları (hadîsü ahdin bi'l-Câhiliyye) gerekçesiyle bu konuda insanlardan özür dilemek zorunda kalmıştır.¹²⁸ *Ta'zîbü'l-meyyit* hadisinin en meşhur ravîlerinden olan Hz. Ömer'in, ölümüne yol açan suikast olayı sonrasında ortalığı velveleye vererek kendisine ağlayan kızı Hafsa'yı ve sahâbî Suheyb'ı" uyardığı, Resûlullah'ın aile efradından birinin, Hz. Zeyneb (ö. 73/692), sahâbî Osman b. Maz'ûn (ö. 2/623) ve Hz. Ebû Bekr'in (ö. 13/634) cenazesinde ağlayan kadınları dövdüğü, kovduğu, taşıdığı veya yüzlerine toprak savurduğu rivâyet edilir.¹²⁹ İbn Ömer de babası gibi ağıtçılığa karşı müsamaha göstermemiş, bu konudaki hadislerin zahirini esas alarak ağıtçılıkla mücadele etmiştir.¹³⁰ Hz. Osman'ın kızı Ümmü Eban'ın cenaze merasiminde, Hz. Osman'ın oğlu Amr'a *ta'zîbü'l-meyyit* hadisini hatırlatarak ağıt yakanları susturması için onu

¹²⁴ Buhârî, "Cenâiz", 46; Müslim, "Cenâiz", 30; Nesâî, "Cenâiz", 14; İbn Ebî Şeybe, *a.g.e.*, III, 265; Beğavî, *Şerhu's-sünne*, V, 432, 433.

¹²⁵ Müslim, "Cenâiz", 10; İbn Ebî Şeybe, *a.g.e.*, a.y.

¹²⁶ Buhârî, "Cenâiz", 36, 38, 39, 40; Ebû Dâvûd, "Cenâiz", 29; Tirmizî, "Cenâiz", 22; Nesâî, "Cenâiz", 17-21; İbn Mâce, "Cenâiz", 52; Ahmed b. Hanbel, I, 386, 442, 456, 465; IV, 396, 411, 432; İbn Hibban, *a.g.e.*, V, 60-61.

¹²⁷ Buhârî, "Cenâiz", 36, 38, 39, 40; Nesâî, "Cenâiz", 18, 20; Abdürrezzâk, *a.g.e.*, III, 558.

¹²⁸ Heysemî, *a.g.e.*, III, 16.

¹²⁹ Buhârî, "Cenâiz", 45; Ahmed b. Hanbel, I, 335; Abdürrezzak, *a.g.e.*, III, 557.

¹³⁰ İbn Sa'd, *a.g.e.*, III, 346.

ikaz etmesi,¹³¹ Rafî b. Hadîc'in (ö. 74/693) ölümünde ağıt yakan kadınlara yine bu hadisi hatırlatarak "Yazıklar olsun! Râfî b. Hadîc, yaşlı biridir; azaba dayanamaz" demesi, onun bu tutumuna örnektir.¹³²

Kûfe'de vefat eden Ensar'lı sahâbî Kuraza b. Ka'b (ö. 50/670) için niyâha töreni düzenlenince,¹³³ dönemin Kûfe valisi Muğîre b. Şu'be (ö. 50/670), mescidde bir hutbe irad ederek: "İslâm'da bu niyâha da neyin nesi? (...) Ben Nebî (s.a.s)'in: 'niyâha yapılan, niyâha yapıldığı şeyle azap olunur' buyurduğunu duydum."¹³⁴ diyerek sert tepki göstermiştir. İmran b. Husayn ve Kays b. Âsım da ağıtçılığa karşı çıkan sahâbîler arasında yer alır. Meselâ İmran b. Husayn, niyâha hadisini rivâyet ettiğinde, "Peki, Horasan'da öldüğü halde yakınları tarafından burada kendisi için niyâha yapılan biri hakkında ne dersin?" diye soran kimseyi, "Resûlullah(s.a.s) doğru söyledi; sen ise yalan..." diyerek azarlamıştır¹³⁵. Kays b. Âsım ve ta'zîbü'l-meyyit hadisini tamamen reddettiği belirtilen Ebû Hureyre'nin de öldüklerinde kendilerine niyâha yapılmamasını vasiyet etmeleri dikkat çekicidir.¹³⁶

Niyâha karşıtı bu tavır, önde gelen tâbîiler tarafından da sürdürmüşlerdir. Meselâ Hasen el-Basrî (ö. 110/728), İbn Sirîn (ö. 110/728) ve Mesrûk (ö. 62/683), katıldıkları cenazelerde yüksek sesle ağıt yakılmasını engellemeye çalışırlar, vazgeçilmediği takdirde cenazeyi terk ederlerdi.¹³⁷ İbrahim en-Nehâî (ö. 95/713) ise, niyaha karşılığında ağıtçıya ücret verilmesini kerih görürdü.¹³⁸

Halife Me'mûn'un da (ö. 218/833) ölürken: "Bana ağlayıcı kadın/bâkiye çağırmayın. Çünkü bağıra-çağıra ağlanan ölüye azap edilir" dediği rivâyet edilir.¹³⁹

İslâm dünyasında niyâha türü ağıt ve ağıtçılığa karşı öteden beri yapılan ciddî uyarı, gösterilen sert tepki, verilen sıkı mücadele ve özellikle sünnî âlimlerin

¹³¹ Ahmed b. Hanbel, I, 42.

¹³² Abdürrezzak, *a.g.e.*, III, 555-556.

¹³³ Kaynaklar, Kûfe'de kendisine niyâha töreni düzenlenen ilk kişinin Kuraza b. Ka'b olduğunu kaydeder (Müslim, "Cenâiz", 28).

¹³⁴ Buhârî, "Cenâiz", 34; Müslim, "Cenâiz", 28; Tirmizî, "Cenâiz", 23; Ahmed b. Hanbel, IV, 245.

¹³⁵ Nesâî, "Cenâiz", 15; Ahmed b. Hanbel, IV, 437.

¹³⁶ Nesâî, a.y.; Hakim, *Müstedrek*, I, 382 (Ebû Hureyre'nin "bükâ/ağlama" merkezli İbn Ömer rivâyetini reddetmesi, niyâhayı/ağıtçılığı kabul ettiği, dolayısıyla bu tavrında bir çelişki olduğu şeklinde anlaşılmalıdır).

¹³⁷ Beğavî, *a.g.e.*, V, 438.

¹³⁸ Buhârî, "İcâre", 20.

¹³⁹ Taberî, *Tarihü't-Taberî* [Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk (nşr. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim)], Beyrut ty., VIII, 648.

hemen tamamına göre haram,¹⁴⁰ hatta bazı âlimlere göre büyük günah sayılmasına,¹⁴¹ en azından mekruh görülmesine¹⁴² rağmen, gerek geçmişte ve gerekse günümüzde bütün İslâm dünyasında ağıtçılık geleneği, eskisi kadar güçlü olmasa bile hâlâ devam etmektedir.¹⁴³ Meselâ, ülkemizin bazı bölgelerinde özellikle yaşlı kadınların, yakınlarına “ölürsem bana filan ağlasın” veya güzel sesi ve ağıt yakma yeteneğiyle çevrelerinde ün yapmış kadınlara “ölürsem bana sen ağlayacaksın” ya da “falancaya ağladığın gibi bana da ağlayacaksın” gibi vasiyetlerde bulduklarını görmek hâlâ mümkündür.¹⁴⁴ Fakat bu gelenek, en yoğun ve aşırı şekilde Şîî çevrelerde yaşayıp gelişme imkânı bulmuştur. Sünnî ve Mu'tezilî kaynaklar, genelde ağıtçılığı hoş karşılamayıp yasakladığı halde, Şîî zümreler bunu teşvik etmiş, nadiren dahi olsa aleyhinde bulunmaksızın sadece sukût etmekle yetinmiştir. Günümüzde, Hz. Ali'nin şehid edilmesi dolayısıyla Şîîler, Ramazan ayının onsekiz, ondokuz ve yirminci günlerinde, Kerbelâ faciası vesilesiyle de Muharrem ayında çeşitli yas törenleri düzenleyerek ağıt söyler, dövünür ve içlerini dökerler. Böylece bir bakıma dertlerini tazeleyerek imamların çektikleri acıları ve işkenceleri paylaştıklarına inanırlar. Bu günlerdeki yas törenlerinde, müyeger ve nevhakünende denilen ağıtçılar, bıçaklarla başlarını yaralar, yüzlerini keser, zincirzenler zincirlerle sırtlarını döver ve sîne-zenler göğüslerine vurarak âhu vâh edip çılgılık atarlar. Ayrıca bu törenler esnasında, Kerbelâ faciası sorumlularının “şebîh” denilen kuklaları da yakılır. Diğer imamların katledildikleri günlerin yıl dönümlerinde de benzeri yas törenleri düzenleyen Şîîler, böylece saflarını sıklaştırmayı ve birliklerini perçinlemeyi amaçlarlar.

¹⁴⁰ Şevkânî, *a.g.e.*, IV, 121; Hanefî ve Mâlikîler'e göre haram, İmam Şâfiî'ye göre mekruh, İmam Ahmed'e göre ise mübah olduğu söylenirse de (Zerkeşî, *Şerh ale'l-Hirakî*, II, 354 vd), anlaşıldığı kadarıyla hükümlerdeki bu farklılık, mutlak ağlayış veya niyâha ağlayışına göre değişmektedir. Yoksa Nevevî, İbn Teymiyye ve Aynî, niyâhanın haramlığında ulemanın aynı görüşte olduğunu söylerler (bk. Nevevî, *a.g.e.*, VI, 489; İbn Teymiyye, *Mecmû'*, XXIV, 282-283); Aynî, *Umde*, VI, 452.

¹⁴¹ Kurtubî, *a.g.e.*, III, 1569, 1571; Zehebî ve İbn Hacer el-Heysemî bu görüştedir. bk. Zehebî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *Kitâbü'l-kebâir*, s. 185.

¹⁴² Şâfiî, *el-Ümm*, I, 279-280; Müzenî, *Muhtasarü'l-Müzenî (el-Ümm ile birlikte)*, I, 39; İbn Abdilberr, *et-Temhîd*, IV, 334; Zehebî, *a.g.e.*, s. 185; Şevkânî, *a.g.e.*, IV, 115.

¹⁴³ Anadolu ağızlarında ağıt ve ağıt töreni için ağıt, ağıtmak, ağıtlama, ağıt, ağıt, avut, deme, deşek, deyiş, diyeşek, mersiye, sagu, sağı, sağunç, savu, sayma, şivan, türkü ve yakım gibi kelimelerle ağıt etmek, ağıt düzmek, ağıt havası, ağıt koparmak, ağıt söylemek, ağıt tutmak, ağıt yakmak, ağıt yapmak, ağıt yitirmek, bayatı söylemek, sağu kılmak, sağu sağma, sağı saymak, şivan etmek, yakım yakmak, yas çağırarak, yas etmek, yas kaldırmak ve yası tutturmak gibi deyimler kullanılmaktadır. Ağıt yakanlara, ağcı, ağıtçı, ağlayıcı, âşık bacı, bayatıcı, sağıcı, sağucu, sağu sağıcı, sazlayan; ağıtların söylendiği yas törenlerine de sadlamağ, şivan, ölgülü veya sadece yas denilmektedir (Süleyman Şenel, *Türk Edebiyatında Ağıt, "Ağıt"*, DİA, I, 472).

¹⁴⁴ M. Yaşar Kandemir - İsmail Lütfi Çakan - Raşit Küçük, *Riyazü's-Sâlihîn (Peygamberimizden Hayat Ölümleri)*, İstanbul 1998, VII, 149.

Bu bilgiler, ölü ardından yas tutup ağlama ve ağıt yakma âdeti ile bu amaçla yapılan törenlerin, tarih boyunca Doğu ve Batı kültürlerinde köklü ve yaygın bir gelenek halinde varlığını sürdürdüğünü,¹⁴⁵ ayrıca bütün bu kültürlerdeki ağıt törenlerinin bazı ortak özellikler taşıdığını göstermektedir. Bunlar arasında, ağıtçılığın neredeyse tamamen kadınlar tarafından icra edilen bir faaliyet olması en dikkat çekenidir. Her kültürde "ağlayıcı" anlamına gelen nitelemelerle anılan bu “meslek erbabı” kadınlar, ağıtçılığı bazan bir geçim kaynağı olarak da kullanılmışlardır.¹⁴⁶ Bir diğer ortak unsur, ağıt esnasında ölenin ardından duyulan acı, hüznün ve kederin, bağıra-çağıra, feryadü figan ile ahu vah ederek dışa vurulmasıdır. Bazan kadere, dolayısıyla Allah'a isyana varan sitemkâr bir tavır ve ifade üslubuyla, şarkı veya türkü tarzında terennüm edilen mersiye türü ağıtlar da bu törenlerin belirgin vasıflarındandır. Ağıtın etkisi ve ağlamanın şiddetine göre galeyana gelen ağlayıcıların kendilerini yerden yere atmak, dövünmek, yüz tırmalamak, saç-baş yolmak, üst-baş yırtmak ve başa toprak saçmak gibi tavırlar sergilemeleri, yine bu törenlerin karakteristik özelliklerindedir. Ayrıca câhiliye Arap kültüründe yakınları ölen kadınların birbirlerine ağıt yardımında bulunma (is'âd) âdeti de yaygın bir niyâha unsuruydu.¹⁴⁷

Tarihsel geçmiş ve sosyo-kültürel ortam panoramasında görülen bu karakteristik ortak özellikler açısından bakıldığında, **ta'zîbü'l-meyyit** hadisinde sözü edilen ve ölü için azap vesilesi sayılan ağlamanın ne tür bir ağlama (بعض البكاء) olduğu, niçin yasaklandığı veya neden azabı gerektirdiği daha iyi anlaşılabilir. Bir başka ifadeyle, bu ağlama yasağının gerekçesi hadisin metninde açıkça görünmese de, söylendiği ortamı çevreleyen sosyo-kültürel atmosferde saklıdır.¹⁴⁸

Bu nedenle konu hakkında ileri sürülen görüşleri de önemli ölçüde yansıtan dil/lügat destekli sosyo-kültürel eksenli bakış açısı, en isabetli yaklaşım olarak gözükmektedir. Bu yaklaşım, birçok sahâbîden naklen onlarca farklı tarikten gelen hadisin sahih olması yanında, iki temel faktöre dayanmaktadır: Birincisi, bu konudaki rivâyetlerin en kapsamlısı olup İbn Ebî Müleyke tarafından İbn Abbas'tan nakledilen kıssa, ikincisi, câhiliye döneminden kalma ağıt yak-

¹⁴⁵ Uludağ, a.g.m., *DİA*, I, 471.

¹⁴⁶ Meselâ Eski Yunan'da "Korainai" adı verilen bu meslek erbabı kadınlara yahudiler "ağlayıcı kadınlar", "şarkıcı kadınlar" veya "hünerli kadınlar" derlerdi. Ayrıca Antik Yunan ve Roma sanatında, cenaze töreni sahnelerinde bu ağlayıcı kadınlara genişçe yer verilmiştir. M.Ö. IV. Yüzyılın ilk yarısına ait ünlü "Ağlayan Kadınlar Lahdi" ile yine M.Ö. X. yüzyıla ait Byblos Kralı Ahiram'ın, bellerine kadar elbiselerinin üstünü yırtmış kadınların saçlarını yolarken gösteren lahdi, bu durumu günümüze taşıyan sanat örneklerindedir (Uludağ, a.g.m., a. y.).

¹⁴⁷ İbnü'l-Esir, a.g.e., II, 366; İbn Manzûr, a.g.e., III, 216.

¹⁴⁸ bk. Ösafşar, a.g.e., s. 296-297.

ma/niyâha geleneği ile bu geleneğin yol açtığı dinî, siyasi, sosyal ve ekonomik sakıncalardır.

Söz konusu kıssadaki Hz. Ömer rivâyetinde geçen ve gramer açısından “kıs-mîlik/ba'ziyye” ifade eden¹⁴⁹ “بعض بقاء أهله عليه” /ölü, ailesinin bir tür ağlayışından dolayı” lafzı ile İbn Abbas’ın: “وعمر يقول بعض ذلك” /Ömer de ‘bir (tür) ağlayış’ derdi” sözü, bu yaklaşımın birinci dayanağını oluşturur. Çünkü bu ifade, hüküm bakımından İbn Ömer hadisindeki mutlak ağlayış (bükâ) **takyîd** ettiği gibi, hükmün muhatabı bakımından azabın umumiliğini de **tahsîs** etmektedir. Nitekim İmam Buhârî’nin, **ta’zîbü'l-meyyit** hadisine yer verdiği bab başlığını “bir nevi/kısım ağlayış sebebiyle” sözünü ihtiva eden hadis metninden iktibasla oluşturması, ardından bu “özel ağlayış” tarzını “nevâh/niyâha” diye açıklaması ve azabı da ölünün dünya hayatında niyâha düzenleme âdetine bağlayarak hadisi hükmün muhatabı bakımından **tahsîs** etmesi, onun da bu yaklaşımı esas aldığını gösterir.¹⁵⁰ **Fıkhu'l-hadis** açısından çok anlamlı olan bu yaklaşım, hem bükâ' () kelimesinin hemze ile yazıldığında yüksek ses ve nağmeli mersiye söyleyip ağlamak” anlamına geldiğini söyleyen dil bilginlerinin¹⁵¹ gramatik yorumlarına, hem de hadislerde geçen bükâ' kelimesinin “niyâha” anlamında kullanıldığını¹⁵² belirtenlerin görüşüne uygundur. Bu nedenle, bütün **ta’zîbü'l-meyyit** hadislerinin gözyaşı dökerek “mutlak ağlayışa” değil, “niyâha” ağlayışına hamledileceği,¹⁵³ başka bir deyişle “niyâha” içerikli hadislerin “mutlak ağlama (bükâ)” içerikli hadisleri **takyîd** ve **tahsîs** edeceği konusunda ulema aynı fikirdedir.¹⁵⁴ Nitekim, Hz. Peygamber’in kavli, fiilî ve takrirî sünneti ile hadisin asıl râvîleri olan Hz. Ömer ve İbn Ömer başta olmak üzere birçok sahâbînin uygulamaları da bu görüşü desteklemektedir. Meselâ Peygamber Efendimiz (s.a.s), oğlu İbrahim, kızı

¹⁴⁹ “Ta’zîbü'l-meyyit” hadisi, Rabî b. Habîb’in *el-Câmii* (I, 195), İmam Mâlik’in *Muwatta’ı* (s. 161-162), İsmail b. Ca’fer’in *Hadis Cüzü* (s. 39); Şâfiî’nin *Müsned*’i (I, 182), Tayâlisî’nin *Müsned*’i (IV, 397), Abdürrezzâk’ın *Musannefi* (III, 554-556) gibi erken dönem hadis musannefatında, gerek Hz. Ömer ve gerekse İbn Ömer rivâyeti olarak sonrakilere oranla daha kısa ve sade bir üslupla ve (bazı/bعض) kaydı olmaksızın (بقاء /mutlak ağlama lafzı ile) yer almaktadır. “بعض/bazı” kaydı, hadisin râvîlerinden İbn Abbas’ın, İbn Ömer’in mutlak rivâyetinin ardından “Hz. Ömer de ‘bir (tür) ağlayış (بعض ذلك)’ derdi” (Abdürrezzâk, *a.g.e.*, III, 555) sözüne binâen, daha sonraki râvîler tarafından yapılmış bir tasarruf gibi anlaşılabilirse de Humeydî’nin rivâyetine göre bu “بعض” kaydı, Hz. Âişe’nin “Allah, ailesinin bir tür ağlayış sebebiyle kâfirin azabını artırır” sözünde de geçmektedir (bk. Humeydî, *el-Müsned*, I, 108).

¹⁵⁰ Buhârî, “Cenâiz”, 33; İbn Hacer, *a.g.e.*, III, 117.

¹⁵¹ Zebîdî, *a.g.e.*, X, 47.

¹⁵² San’anî, *a.g.e.*, II, 115.

¹⁵³ Kâdî İyâd, *a.g.e.*, III, 372.

¹⁵⁴ Nevevî, *a.g.e.*, VI, 485; Aynî, *a.g.e.*, VI, 446; Şekvanî, *a.g.e.*, IV, 120; Ahmed Naîm, *a.g.e.*, IV, 394.

Ümmü Gülsüm ve torunu (eşleri, çocukları, torunları) gibi yakınlarının,¹⁵⁵ Sa'd b. Muâz ve Mu'te gazvesinde şehid düşen Ca'fer b. Ebî Tâlib, Sa'd b. Ubâde, Zeyd b. Hârise, Abdullah b. Revâha ile Bi'r-i Meûne'de şehid edilen yetmiş kurrâ sahâbînin vefatlarına derinden üzülüp¹⁵⁶ gözyaşı dökerek ağlamış, bu durumu garipseyenlere “Bu, Allah'ın kullarının kalbine yerleştirdiği bir acıma hissi(rahmet eseri)dir. Göz yaşarır, gönül hüzünlenir; fakat asla Rabbimizi kızdıracak bir şey söylemeyiz. Bilmiyor musunuz ki Allah, gözyaşından ve gönül hüznünden değil, (diline işaret ederek) bundan dolayı azap veya merhamet eder.” buyurmuştur.¹⁵⁷ Ölüsüne ağlamakta olan bir hanımı azarlayıp ağlamasına engel olmak isteyen Hz. Ömer'i de: “Bırak onu, ey Ömer! Çünkü (onun) gözü yaşlı, gönlü yaralı ve câhiliye geçmişi yakındır” diyerek uyarmıştır.¹⁵⁸ Hz. Ömer'in Hâlid b. Velîd'in vefatında (21/642) ağlayan kadınlara engel olmak isteyenleri ikaz etmesi,¹⁵⁹ bizzat kendisinin Sa'd b. Muaz ve Numan b. Mukarrin'e (ö. 21/642),¹⁶⁰ İbn Ömer'in de Hucr'a ağlaması,¹⁶¹ bu konudaki sahâbe tavrı örneklerindedir. Bu nedenle, niyâhanın haram olduğunda büyük ölçüde hemfikir olan İslâm bilginleri,¹⁶² niyâha olmaksızın ölüye ağlamanın herhangi bir sakıncası bulunmadığı konusunda da görüş birliği içindedir.¹⁶³ Çünkü bu durum, kişinin doğasındaki şefkat ve merhamet duygusunu yansıtan doğal/mübah,¹⁶⁴ hatta övgüye değer güzel/müstehap bir davranıştır.¹⁶⁵ Dolayısıyla Hz. Peygamber'in nehyettiği ağlayış, fitrat-ı selîme gereği duygu ve heyecanları bulunan insanın, Abdurrahman b. Avf rivâyetinde görüldüğü gibi¹⁶⁶ bir yakınını veya sevdiğini kaybetmesine üzülen bir kimsenin bazı sözler mırıldanarak ağlaması değil, bunun ötesinde farklı bir ağlayış tarzı olmalıdır. İşte bize göre bu ağlayış tarzı, **ta'zîbü'l-meyyit** hadisindeki ağlama

¹⁵⁵ Buhârî, “Cenâiz”, 33, 44. Ebû Dâvûd, “Cenâiz”, 27; Tirmizî, “Cenâiz”, 25; Nesâî, “Cenâiz”, 13.

¹⁵⁶ Buhârî, “Cenâiz”, 41, 46; “Megâzî”, 28; Nesâî, “Cenâiz”, 14.

¹⁵⁷ Buhârî, “Cenâiz”, 32; Müslim, “Cenâiz”, 12; Ebû Dâvûd, “Cenâiz”, 27.

¹⁵⁸ Buhârî, “Cenâiz”, 33, 44, 45; Ebû Dâvûd, “Cenâiz”, 27; Nesâî, “Cenâiz”, 16; İbn Mâce, “Cenâiz”, 53; Ahmed b. Hanbel, II, 110.

¹⁵⁹ Buhârî, “Cenâiz”, 34; Abdürrezzâk, *a.g.e.*, III, 558-559.

¹⁶⁰ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, III, 267-268.

¹⁶¹ İbn Ebî Şeybe, *a.g.e.*, III, 268.

¹⁶² Nevevî, *a.g.e.*, VI, 489.

¹⁶³ İbn Abdilber, *a.g.e.*, IV, 334; İbn Teymiyye, *a.g.e.*, X, 47; Zerkeşî, *Şerhu'z-Zerkeşî ale'l-Hirakî*, II, 354; Aynî, *a.g.e.*, VI, 456; Şevkânî, *a.g.e.*, IV, 115; San'anî, *el-Emîr, a.g.e.*, I-IV, Beyrut ty., II, 115.

¹⁶⁴ Zerkeşî, *a.g.e.*, II, 354 vd.

¹⁶⁵ İbn Teymiyye, *Mecmâu Fetâvâ İbn Teymiyye* (nşr. Abdurrahman b. Muhammed b. Kasım), Ribat ty., X, 47.

¹⁶⁶ Begavî, *a.g.e.*, V, 431.

yasağının sosyo-kültürel arka planını oluşturan niyâha geleneğidir.¹⁶⁷

Taşıdığı karakteristik özelliklere bakıldığında, bu geleneğin baş aktörü durumdaki ağlayıcı kadınların, genellikle ölünün aile efradı dışından,¹⁶⁸ ağlama ve ağıt yakma işinde mahir, meslek erbabı kimseler oldukları görülür.¹⁶⁹ Bu nedenle onların ağlayışları niyâha amaçlı olup Hz. Peygamber'in "rahmet eseri" dediği doğal ve samimi, dolayısıyla meşru ağlayışın dışındadır. Başka bir deyişle onlar, kendilerine havale/sipariş edilen ağlama işini, genellikle ücret karşılığı ve meslek icabı yerine getirmekteydiler. Bu nedenle ses, şiir ve coşturma yeteneklerini kullanarak cenaze merasimi gibi duygu yüklü hassas ortamlarda yaktıkları dokunaklı ağıtlarla insanları etkileyip derin bir mateme boğarken attıkları yapmacık vaveyla çığlıkları da maksadı aşan, gereksiz bir yaygaradan ibaretti. İşte Hz. Peygamber'in, "Ağlamaktan değil, fakat iki ahmak,¹⁷⁰ yalan ve fâcir sestenehyettim: Biri, bir musibet/ölüm anında yüz yolmak ve yaka-paça yırtma sesi, diğeri şeytan nağmesi/çığlığı (naika'ş-şeytan)"¹⁷¹ diye tavsif ettiği, herhalde bu sestir. Hz. Ömer de, "Naki'(çığlık atmak, başa toprak saçmak) ve lalaka (boş, saçma sapan söz) olmadıkça bırak ağlasınlar"¹⁷² sözüyle bu sesi kasdetmiş olmalıdır.

Gerçeği yansıtmayan böyle bir "sipariş ağlama" eşliğinde söylenen ve ölüyü kabirde rahatlatacağına inanılan mersiye veya hicivler de çoğu kez abartılı, ilerigeri, yerli-yersiz övgü ve yergilerden ibaretti. Ayrıca bu ağıtlarda, "واعضداه /ah destekçim", "واكاسياه /vah giydirenim", "واناصروناه / ah yardımcım", "واسيداه /vah efendim", "واجلاه /vah da(yana)ğım", "واويلاه /öldüm, gittim", "وااحسرتاه /yandım, mahvoldum"¹⁷³ gibi bazan tevekkül ve kader sınırlarını zorlayan, hatta aşan;¹⁷⁴ zaman zaman birtakım tabiat güçlerine ülûhiyet nisbet edip onları kutsallaştırmak suretiyle¹⁷⁵ tevhîd dini İslâm'ın temel ilkeleriyle bağdaşmayan söz ve yakın-

¹⁶⁷ *a.g.e.*, V, 437.

¹⁶⁸ Ahmed Naîm, *a.g.e.*, IV, 393.

¹⁶⁹ Kârî, *a.g.e.*, III, 388.

¹⁷⁰ Niyâha sesi ve terennümüne "ahmak" denilmesi, bunu yapanların ahmakça bir iş yapmalarından dolayıdır (bk. *el-Muğrib*, II, 46).

¹⁷¹ Tirmizî, "Cenâiz"; 25; Ahmed b. Hanbel, I, 237, 335; İbn Ebî Şeybe, *a.g.e.*, III, 266.

¹⁷² Buhârî, "Cenâiz", 34; Abdürrezzak, *a.g.e.*, III, 559; İbn Hacer, *a.g.e.*, III, 125.

¹⁷³ İbn Mâce, "Cenâiz", 54; Ahmed b. Hanbel, IV, 414.

¹⁷⁴ Aynî, *a.g.e.*, VI, 456; Kârî, *a.g.e.*, III, 387.

¹⁷⁵ Câhiliye Arapları, ölüyü kabirde rahatlatacağına inandıkları mersiyelerinde, tabiat güçlerinde saklı bulunduğu inandıkları ilahlarını ve korkutucu bazı gizemli güçleri överek tazim ve takdis ederlerdi (bk. Şevkî Dayf, *a.g.e.*, s. 196).

Ayrıca, tek çocuğu olan oğlu ölünce ortalığı velveleye veren (ceza') Ensarlı bir kadının, yanına gelip "Allah'tan kork ve sabırlı ol!" tavsiyesinde bulunan Hz. Peygamber'e, "ondan başka çocu-

malar da vardı. Nitekim bu tür sözler sebebiyle ölünün sorgulanacağını söyleyen Hz. Peygamber,¹⁷⁶ haksız, gerçek dışı veya hamaset ürünü bu tür söz ve övgüleri, “şeytan eseri” diyerek yasaklamıştır.¹⁷⁷ Çünkü bunlar, gerek muhteva, gerekse üslup bakımından dinleyenler üzerindeki olumsuz tesirleri sebebiyle ölü yakınlarını teselli edip sakinleştirmek şöyle dursun, onların kederlerini tazeleyip derinleştirmekte ve ümitlerini söndürmekteydi.¹⁷⁸ Kin, nefret ve düşmanlık üzere akıp giden günlük hayatta, savaşlarda ölenlerin yakınlarını galeyana getirip kısa zamanda öç alma duygularını kamçılayan bu sözler, kişisel mutluluğa ve toplumsal barışa katkıda bulunmadığı gibi, aksine bunu engelleyici mesajlar taşımaktaydı. Bu nedenle Hz. Peygamber, bir taraf kendi soy-sop, asalet (neseb), şecaat, fesahat, şan, şeref, haysiyet vb. üstünlükleriyle (haseb) övünürken, diğer tarafın soyunu-sopunu, haysiyet ve şerefini tahkire yönelik yergileri, insanların kolayca terk etmeyecekleri câhiliye âdetlerinden biri olarak yasaklamış,¹⁷⁹ böyle yapanları da “bizden değildir” diyerek sünnetten sapmış olmakla tehdit etmiştir.¹⁸⁰

Bununla da sınırlı kalmayan niyâhanın bir sonraki aşamasında iyice galeyana gelen ağlayıcıların, dinleyenler üzerindeki matem havasını iyiden iyiye ağırlaştırmak için sergiledikleri yüz-baş-diz dövme (latmu'l-hudûd veya darbü'l-hudûd), saç-baş yolmak (halku's-şar veya netfü's-şar), yüz tırmalamak (hamşü'l-vücûh) ve üst-baş yırtmak (şakku'l-cüyûb) gibi gereksiz, tevekkül ve takdire isyan çağrışımı yapan, bu nedenle Rabb'i değil, şeytanı memnun eden birtakım sapkın davranışlar da Hz. Peygamber tarafından, “câhiliyeden kalma şeytanî davranışlar” olarak yasaklanmış,¹⁸¹ bunları yapanlar çok sert bir üslupla kınanmıştır.¹⁸²

ğum yok; artık çocuk da doğuramam” diye karşılık vermesi (Hakim, *a.g.e.*, I, 384); ölen çocuğunun kabri başında ağlayan bir annenin, kendisini “Allah'tan kork ve sabırlı ol!” diyerek teselli etmeye çalışan Hz. Peygamber'i tanımayıp “defol yanımdan; benim başıma gelen senin başına geldi mi?” deyip kovması (Buhârî, “Cenâiz”, 32; Müslim, “Cenâiz”, 8) ve Muhammed b. Ka'b el-Kurazî'nin, niyâha ağlayışının en belirgin özelliği olan “sızlanıp feryadü figan etmek” anlamındaki “ceza” kelimesini “kötü söz, kötü zan” diye açıklaması (Buhârî, “Cenâiz”, 42), takdir-i ilahiye tepki açısından bu gibi feryadların muhtevası hakkında hiç de olumlu çağrışım yapmamaktadır (bk. İbn Hacer, *a.g.e.*, III, 115).

¹⁷⁶ Buhârî, “Meğâzî”, 44; Ahmed b. Hanbel, I, 4141; Abdürrezzâk, *a.g.e.*, III, 563.

¹⁷⁷ Tirmizî, “Cenâiz”, 24; Nesâî, “Cenâiz”, 17; İbn Mace, “Cenâiz”, 53; Hâkim, *a.g.e.*, I, 383; Kârî, *a.g.e.*, III, 399.

¹⁷⁸ Muhammed b. Kâ'b el-Kurazî, yana-yakıla ağlamak anlamına gelen ceza (الجزع) kelimesini “kötü söz, kötü zan” diye açıklaması, niyâha ağlayışının muhtevasının bu niteliğine işaret etmektedir. (Buhârî, “Cenâiz”, 42. Ayrıca bk. İbn Hacer, *a.g.e.*, III, 131.

¹⁷⁹ Müslim, “Cenâiz”, 29.

¹⁸⁰ Buhârî, “Cenâiz”, 36, 39, 40; Müslim, “İman”, 44; Abdürrezzak, *a.g.e.*, III, 558, 559; Tirmizî, “Cenâiz”, 22, 25; Nesâî, “Cenâiz”, 17; İbn Mace, “Cenâiz”, 52; Ali el-Kârî, *Mirkâtü'l-mefâtih Şerhu Mişkâtü'l-mesâbih*, Beyrut ty., III, 387.

¹⁸¹ Ahmed b. Hanbel, I, 386, 432, 442, 456, 465; IV, 396; Kârî, *a.g.e.*, III, 399.

Ayrıca, Hz. Peygamber, ağlayıcı kadınlar arasındaki niyâha dayanışması anlamına gelen "is'âd" geleneğini de "İslâm'da is'âd yoktur" sözüyle, "din dışı âdet" ilân edip yasaklamıştır.¹⁸³

Diğer taraftan niyâha geleneğinde başrolü icra eden ağlayıcı kadınların genellikle ücret karşılığı bu faaliyeti yürüten bir meslek grubu oluşturacak şekilde organize olmaları, bu geleneğe ekonomik bir boyut kazandırmıştır. Kabilecilik uğruna ölmek ve öldürmekten çekilmeyen câhiliye toplumunda, her kabilede diğer kabilelere karşı menfaatlerini savunan bir şâirin bulunmasına özen gösterildiği düşünüldüğünde,¹⁸⁴ arz-talep ilişkisi çerçevesinde bu alanda ciddi bir rekabetin varlığı da gözardı edilmemelidir. Hz. Ömer'in, "... (Nihayacı kadın) başkasının kederine ağlayıp karşılığında gözyaşı satar" sözü, niyâhanın bu boyutuna dikkat çekmektedir.¹⁸⁵ Ölü defnedildikten sonra cenaze evinde toplanan kadınlar tarafından yapılan ve ölü aşı veya ağıt yemeği adı altında verilen yemek de bu çerçevede düşünülebilir. Nitekim telaş ve üzüntünün hâkim olduğu cenaze ortamında, aslında mutluluğu sembolize eden böyle bir ziyafet geleneği de niyâhadan sayılmış,¹⁸⁶ bunun yerine Hz. Peygamber, ölü yakınlarına yemek ikram edilmesini tavsiye etmiştir.¹⁸⁷

D. Sonuç

Birçok farklı sened ve metinle erken dönem rivâyet mahsullerinden itibaren temel hadis kaynaklarında yer alan **ta'zîbü'l-meyyit** hadisi, isnad açısından bir problem taşımamaktadır. Hadisin metin değerlendirmesiyle ilgili olarak ortaya çıkan değişik görüşlerden birinin veya birkaçının tamamen doğru, diğerlerinin yanlış olduğunu söylemek yerine, hadisin anlaşılmasında her birinin az veya çok katkısının olabileceğini düşünmek daha gerçekçidir. Bu nedenle dil ve anlam tabanlı yorumların desteklediği sosyo-kültürel eksenli görüşün esas alınması, bize göre en doğru yaklaşımdır. Çünkü Hz. Peygamber'in yasakladığı ağlayış, câhiliye döneminde Arapların, öldüklerinde kendilerine yapılmasını vasiyet ettikleri, "yanaklarını döven/tokatlayan, elbiselerini yırtan ve câhiliye çağrısı yapan bizden değildir"¹⁸⁸ hadisinde ifade edilen, yani Rabb'in hoşuna gitmeyen sözlerin söyle-

¹⁸² Buhârî, "Cenâiz", 37, 38, 39, 40; Müslim, "İman", 44; Ebû Dâvûd, "Cenâiz", 28; Nesâî, "Cenâiz", 17, 18, 19, 20, 21; İbn Mâce, "Cenâiz", 52; Ahmed b. Hanbel, III, 65.

¹⁸³ Nesâî, "Cenâiz", 15; Abdürrezzâk, *a.g.e.*, III, 560.

¹⁸⁴ Câsim Avcı- Receb Şentürk, "Kabile", *DİA*, İstanbul 2001, XXIV, 33.

¹⁸⁵ İbn Teymiyye, *a.g.e.*, XXXII, 251-252.

¹⁸⁶ İbn Mâce, "Cenâiz", 60; Ahmed b. Hanbel, II, 203.

¹⁸⁷ Ebû Dâvûd, "Cenâiz", 29; Tirmizî, "Cenâiz", 21; İbn Mâce, "Cenâiz", 59.

¹⁸⁸ Buhârî, "Cenâiz", 36, 39, 40, Müslim, "İman", 44.

nip davranışların sergilendiği yaygın niyâha türü ağlayış geleneğidir.¹⁸⁹ Allah ve Resûlünün koyduğu bu yasakların çiğnenmesi, Hz. Ömer'in ifadesiyle, öleni rahatsız etmek, geride kalanlar arasında fitne çıkarmak, insanların mallarını haksız yere yemek, sabırsızlık göstermek, kötülük ve çirkinliklere kapı açmak gibi başka mahzurları da beraberinde getirmektedir.¹⁹⁰ Bütün bu tezahürleriyle niyâha ağlayışı, tevhid temelinde niyet, söz ve eylemde doğruluk, dürüstlük ve ılımlılığı esas alan, özünde meşru olsa bile hiçbir söz ve davranışta sapkınlık, art niyet, riya ve aşırılığı onaylamayan İslâmiyet'in temel ilkelerine de aykırı bir gelenektir. Dolayısıyla İslâm'ın, niyâha esnasında yapılan bu tür din ve akıl dışı davranışlara göz yumması beklenemez. Ölüm, dünya hayatının kaçınılmaz ve ertelenemez gerçeği olarak (en-Nisâ 4/78; 63); (en-Nahl 16/61; el-Münafikûn 63/11), özellikle ölenin yakınları için elbette hazin bir olgudur. Bu olgu karşısında sabır tavsiyesi, sabır mukabilinde ecir tesellisi esas olmakla birlikte (el-Bakara 2/156), üzülme, ağlamak ve sızlanmak genelde insanın kaçınmayacağı doğal bir tepkidir. Ancak bu tepki, inanç, ibadet ve ahlâk değerlerini zedeler, kişisel mutluluğu gölgeler, toplumsal barışı tehdit eder, adeta ölüye eziyet verir hale gelir, insanların mallarının haksız yere yendiği bir istismar kapısı olur, emredilen sabra, karşılığında vadedilen ecre engel olur, kötülükler yol açarsa, doğallığını ve meşruluğunu kaybedip günaha dönüşür.¹⁹¹ Bu nedenle, “takvâ”yı yegâne üstünlük ölçüsü olarak kabul eden (el-Hucurât 49/8), bir kişiyi öldürmeyi bütün insanlığı öldürmek gibi (el-Mâide 5/33) bir insanlık suçu sayan, câhiliye taassubuna düşüp (el-Feth 48/26) birbirine düşman kesilen bir toplumu kardeş yapan, böylece onları içine düşmek üzere oldukları ateş çukurundan kurtaran (Âl-i İmrân 3/10; el-Enfâl 8/63), karşılıklı rızaya dayanmayan kazancı yasaklayan (en-Nisâ 4/29) bir dinin, temel inanç, ibadet ve ahlâk ilkelerine aykırı öğeler taşıyan niyâha geleneğini yasaklaması, onu yapana veya yapılmasına vesile olan kişiye yaptırım öngörmesi elbette beklenen bir durumdur. İşte Hz. Peygamber, niyâhayı yasaklamakla bunu yapmıştır.

Hal böyle olunca, Hz. Peygamber'in hoş görmeyip yasakladığı “niyâha” yapma âdeti/alışkanlığı olan kimsenin bu geleneği terketmeyip sürdürmesi, desteklemesi, hatta öldüğünde kendisine yapılmasını vasiyet etmesi, Hz. Peygamber'in sünnetine muhalefet kapsamında bir günahdır, suçtur. Ayrıca “emir bilmarûf nehiy anilmünker” görevini yerine getirmeyip sorumluluğunda bulunanlara karşı bu konuda uyarı görevini yapmaması, sonucu başkalarını da etkileyecek bir görev

¹⁸⁹ Nevevî, *a.g.e.*, VI, 485, 489.

¹⁹⁰ İbn Teymiyye, *a.g.e.*, XXIV, 283.

¹⁹¹ *a.g.e.*, XXIV, 282-283.

ihmalidir. Dünya hayatında bu günahı işleyen veya bu konudaki sorumluluğunun gereğini yerine getirmeyen kimse "yarına ne hazırladığına dikkat etmemiş [el-Haşr 59/18], kendisini ve ailesini ateşten korumamıştır [et-Tahrîm 66/6]. Ayrıca, ailesine karşı taşıdığı sorumluluğun gereğini yerine getirip onu korumamış,¹⁹² tıpkı insanoğlunun işlediği her cinâyette Âdem'in (a.s) ilk oğlu Hâbil'in, kendisinden sonra işlenen her cinâyette payı olduğu gibi,¹⁹³ kötü bir çıkır açarak¹⁹⁴ başkalarının günahına ortak olmuş demektir. Başkalarını yanlış yönlendirenler ise, sadece kendi günahını taşımakla kalmayıp günah işlemesine sebep oldukları kimse veya kimselerin de müteselsilen/zincirleme günah yüküne ortak olurlar (el-Ankebût 29/13; en-Nahl 16/25). Dolayısıyla böyle bir kimsenin niyâha yapma âdeti ve vasiyeti gereğince ölümünün ardından niyâha yapılması, başkasının bir eylemi sebebiyle değil, bizzat kendisinin dünyada iken sebep olduğu kişisel bir tasarruftan dolayı azap vesilesi olur. Bu durum, aynı zamanda, iyilik-mükâfat, kötülük-ceza prensibi ve dengesinin vurgulandığı birçok âyet ve hadisin gereğidir. Çünkü insan için kendi çabasından başka bir şey yoktur ve bu çabası görülüp karşılığı da hakkıyla verilecek (en-Necm 53/39, 40, 41); zerre kadar iyilik yapan da, zerre kadar kötülük yapan da karşılığını mutlaka görecektir (Zilzâl 99/7, 8). Kazandığına karşılık rehin olan herkes (el-Müddessir 74/38), kıyamet günü yaptığı iyiliği ve kötülüğü karşısında hazır bulacak (Âl-i İmrân 3/30), herkese kazandığının karşılığı eksiksiz verilecek, kimseye asla haksızlık yapılmayacaktır (en-Nahl 16/111; Yâsîn 36/54; Mü'min 40/17; el-Câsiye 45/22).

Sonuç olarak, her biri gördüğünü ya da duyduğunu haber veren birçok meşhur sahâbînin rivâyetiyle sabit olan **ta'zîbü'l-meyyit** hadisinin, sosyo-kültürel bağlam, rivâyet bütünlüğü ve Kur'an-sünnet ilişkisi çerçevesinde değerlendirildiğinde, sened yönüyle olduğu gibi muhteva itibarıyla da **sahîh** gözükmektedir. Buna rağmen bazılarınca güç anlaşılması, anlaşılabilmesi veya tamamen reddedilmesi, büyük ölçüde sosyo-kültürel arka planının ya hiç ya da yeterince dikkate alınmamasından veya bu konudaki bilgilerin gereğince değerlendirilememesinden; kısaca rivâyete eksik, yüzeysel, bazan da ön yargılı yaklaşımdan kaynaklandığı söylenebilir. Dolayısıyla bu rivâyetin, hadiste yeterince metin tenkidi yapılmadığı, bu nedenle de "en ünlü ve güvenilir" muhaddisler tarafından, "en sahîh ve muteber" hadis kaynaklarında bile zayıf, hatta uydurma rivâyetlere yer verildiği iddiasını doğrulayan bir kanıt olarak ileri sürülmesi uygun değildir.

¹⁹² Buhârî, "Cum'a", 11; "Vasâyâ", 9; Müslim, "İmare", 20.

¹⁹³ Buhârî, "Cenâiz", 33; "İtisam", 15; "Enbiya", 1; Müslim, "Kasâme", 27; Tirmizî, "İlm", 14.

¹⁹⁴ Müslim, "Zekât", 69; "İlm", 15; Nesâî, "Zekât", 64.